

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій імені С.З. Гжицького
Факультет громадського розвитку та здоров'я

Кафедра філософії та педагогіки

КРАЄВСЬКИЙ СТЕПАН БОГДАНОВИЧ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ
ДОРΟΣЛИХ

Кваліфікаційна робота

галузь знань 01 «Освіта/Педагогіка»

спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

Науковий керівник

Завідувач кафедри філософії та
педагогіки, доктор педагогічних наук,
професор

Смолінська О.Є.

Львів-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ В УКРАЇНІ	8
1.1. Фінансова грамотність дорослого населення як предмет дослідження	8
1.2. Соціальні чинники фінансової грамотності: історичний аспект	21
1.3. Навчена фінансова неграмотність громадян як один із чинників краху радянського соціального укладу	28
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ДОРΟΣЛИХ ЯК ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ	33
2.1. Вища освіта й фінансова грамотність населення: міжнародний досвід	33
2.2. Підвищення фінансової грамотності педагогів як чинник підвищення фінансової грамотності студентів	38
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	41
3.1. Ефективні практики з підвищення рівня фінансової освіти	41
3.2. Структура навчання дорослих фінансової грамотності	43
3.3. Методичні рекомендації для навчання дорослих фінансової грамотності.....	50
3.4. Суб'єктивні уявлення про фінансову грамотність в окремих соціальних групах (молодь та дорослі).....	54
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Війна в Україні загострила багато соціальних проблем, що накопичилися з 2014 року, а також спричинила нові виклики, пов'язані з втратами життя та масовим переміщенням населення. Це не лише демографічні труднощі, адже до них додаються структурні диспропорції в зайнятості населення, які склалися ще раніше. У східних регіонах України були зосереджені важка промисловість, металургія та великі аграрні підприємства, тоді як на заході структура зайнятості мала інший характер. За статистикою, у 2013 році в промисловому секторі працювали 3170 тис. осіб, а в 2021 році – вже 2313,2 тис. осіб [146]. Актуальної інформації щодо зайнятості на сьогодні немає, але в січні 2023 року Державна служба зайнятості повідомила, що найбільше безробітних працевлаштовано в торгівлі (20 %), переробній промисловості (18 %), державному управлінні й обороні (9 %), освіті, сільському господарстві, охороні здоров'я та соцдопомозі (по 8 %) [161]. Це відображає актуальну структуру зайнятості й загалом соціальну структуру.

Фінансова грамотність молоді є важливою проблемою, адже, хоча в Україні діє ринкова економіка і громадяни мають економічні свободи, пострадянське суспільство не було готовим до таких змін. Виклики 90-их років, які мали б уже втратити актуальність, все ще впливають на суспільство. Фінансова неграмотність, особливо серед молоді, табування фінансових питань, протиставлення "моральної бідності" й "аморального багатства", популярність мікрокредитів, легкий доступ до азартних ігор – усе це сприяє поширенню соціальної залежності, фінансовій неграмотності, що передається з покоління в покоління разом із упередженнями щодо моральності чи аморальності фінансового успіху. Це погіршує ситуацію [156]. До цих проблем додаються фінансові кризи, через які пройшло й досі проходить суспільство, включаючи крах радянської економічної системи, глобальну кризу 2008 року, пандемію COVID-19, дві українські революції та російсько-українську війну, що триває вже

понад 10 років. Усе це формує чіткий зв'язок між соціальними факторами, фінансовою грамотністю та соціальним благополуччям.

Фінансову грамотність досліджували: Lusardi A., Mitchell O. [84]; Karakurum-Ozdemir K., Kokkizil M., Uysal G. [64]; О. Харченко [67]; Т. Kawamura et al. [60]; низка українських дослідників, чий доробок детальніше проаналізуємо далі. Найбільш масштабними в загальноукраїнському вимірі були дослідження, проведені в рамках Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком України було проведене дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» [164].

Актуальність дослідження визначається необхідністю подолання низки суперечностей, у тому числі:

1. Між мотивацією дорослих до навчання і традиційними методами викладання. Дорослі часто мають обмежений час та унікальні навчальні потреби, але більшість освітніх програм з фінансової грамотності використовують традиційні методи викладання, які можуть не відповідати реаліям життя дорослих людей, особливо тих, хто вже має певний життєвий та фінансовий досвід.

2. Між різними рівнями фінансової грамотності серед дорослих та уніфікованими програмами. У групах дорослих студентів може бути велика варіативність у рівнях фінансових знань та навичок, але педагогічні підходи часто не враховують ці індивідуальні відмінності, що ускладнює створення ефективної універсальної програми.

3. Між інформаційною насиченістю та доступністю ресурсів та слабкістю критичного мислення. Сучасні дорослі мають доступ до великої кількості інформації про фінансове планування та інструменти, однак нерідко бракує навичок критичного аналізу та вибору корисної інформації. Це ускладнює розробку педагогічних умов, спрямованих на формування саме критичного підходу до інформації.

4. Між фінансовою грамотністю як практичною, прикладною сферою та теоретичним підходом у викладанні. Освітні програми інколи зосереджуються на теоретичних аспектах фінансової грамотності, тоді як дорослим важливіше практичне застосування знань, що допоможе вирішувати реальні фінансові питання.

5. Між традиційними цінностями й установками дорослих та сучасними фінансовими концепціями. Багато дорослих мають застарілі установки або стереотипи, наприклад щодо позик, кредитів або інвестування. Це створює складність у педагогічних умовах, оскільки потрібно врахувати їхні переконання та одночасно впроваджувати сучасні фінансові концепції.

6. Між короткостроковим навчанням та довгостроковим упровадженням фінансової грамотності. Більшість програм для дорослих є короткостроковими і часто не дають змогу закріпити навички довготривало. Це ставить перед викладачами задачу формування умов для постійного, тривалого розвитку фінансових навичок і знань.

Ці суперечності вказують на необхідність пошуку ефективних підходів до навчання, які враховуватимуть специфіку навчання дорослих та особливості формування фінансової грамотності в реальних умовах, таким чином актуалізують обрану тему.

Все це й зумовило вибір теми «Педагогічні умови підвищення фінансової грамотності дорослих».

Об'єкт дослідження – фінансова грамотність дорослих.

Предмет дослідження – педагогічні умови підвищення фінансової грамотності дорослих.

Мета дослідження – обґрунтувати педагогічні умови, що сприяють ефективному підвищенню рівня фінансової грамотності дорослого населення, з урахуванням їхніх освітніх потреб, життєвого досвіду та особливостей навчання в зрілому віці.

Завданнями, що вирішуються, є:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до формування фінансової грамотності у дорослих та визначити особливості їх навчання в умовах неперервної освіти.

2. Виявити основні соціальні та економічні чинники, що впливають на рівень фінансової грамотності дорослого населення.

3. Дослідити педагогічні умови, які сприяють підвищенню ефективності навчання фінансової грамотності у дорослих, зокрема методи, засоби та форми організації навчання.

4. Розробити методичні рекомендації для педагогів щодо підвищення фінансової грамотності дорослого населення в умовах неперервної освіти.

У дослідженні теми «Педагогічні умови підвищення фінансової грамотності дорослих» використані такі **методи** дослідження:

Теоретичні методи: аналіз наукової літератури та нормативних документів; порівняльний аналіз; системний підхід; класифікація та узагальнення.

Практичні методи вивчення: анкетування та спостереження.

Ці методи дозволяють забезпечити комплексний підхід до вивчення педагогічних умов підвищення фінансової грамотності дорослих, враховуючи як теоретичні, так і практичні аспекти дослідження.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в розширенні наукових знань про фінансову грамотність дорослих; обґрунтуванні педагогічних умов підвищення фінансової грамотності; систематизації підходів до формування фінансової грамотності; формуванні основ для розробки навчальних програм; підвищенні науково-педагогічного розуміння фінансової грамотності як важливого соціального явища.

Таким чином, теоретичне значення полягає у конуретизації наукових основ для систематичного підвищення фінансової грамотності дорослих, що, своєю чергою, може сприяти соціально-економічному розвитку країни.

Практичне значення вивчення теми «Педагогічні умови підвищення фінансової грамотності дорослих» полягає в розробці ефективних підходів до

розв’язання проблеми підвищення фінансової грамотності дорослого населення; підвищенні кваліфікації фахівців; забезпеченні доступності фінансової освіти; підвищенні соціальної відповідальності та фінансової культури. Таким чином, практичне значення полягає у впровадженні ефективних освітніх заходів, що сприяють реальному підвищенню фінансової грамотності дорослих і забезпечують позитивні соціальні та економічні зміни.

Структура кваліфікаційної роботи включає вступ, три розділи («Соціальні аспекти фінансової грамотності в Україні», «Фінансова грамотність дорослих як завдання вищої освіти», «Результати власних досліджень»), висновки, список використаної літератури, що включає 169 найменувань. Загальний обсяг роботи – 87 сторінок. Текст ілюструють 13 рисунків, 2 таблиці та 1 додаток.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Фінансова грамотність дорослого населення як предмет дослідження

Доцільно розпочати виклад змісту дослідження з короткого історичного огляду розвитку уявлень про соціальний контекст фінансової грамотності та відповідну просвітницьку діяльність. Ми вважаємо, що поняття фінансової грамотності, а також пов'язана з ним наукова та соціальна проблематика, поширилися світом з Північно-Американського континенту. Відомий вислів Бенджаміна Франкліна «A penny saved is two pence clear», який у сучасному варіанті звучить як «Збережений пенні – це зароблений пенні», вперше з'явився у його poradniku «Necessary Hints to Those who Would be Rich» у 1736 році [123], фактично відображає основи фінансової грамотності як сукупності знань, навичок та вмінь, необхідних для прийняття відповідальних економічних і фінансових рішень, а також для компетентної діяльності в цих сферах [167].

У 19 столітті в США Джеймс Гілбарт, менеджер банку «London & County», у статті «Ten Minutes' Advice about Keeping a Banker» (1849) надав поради щодо переваг відкриття банківського рахунку та процесу цього для тих, хто побоюється «зв'язуватися з банками».

20 століття стало періодом, коли фінансова грамотність була сформульована як наукова і соціальна проблема, що поєднує науку й освіту. Переломним моментом для США став закон Сміта-Левера (Smith-Lever Act), прийнятий у 1914 році, який сприяв інтеграції освітніх установ і місцевих спільнот. Цей федеральний закон встановив систему служб поширення знань, що інформували населення про зміни в сільському господарстві, домашню економіку, державну політику та економічний розвиток, зокрема за допомогою домашнього навчання. Це стало основою для системного вивчення фінансової грамотності. Проте на початку 20 століття проблема мала різні назви, серед яких були «домашня

економіка», «сімейні фінанси» та «споживча економіка». Перше наукове дослідження особистих фінансів було здійснене Hazel Kyrk у 1920 році [71], а серйозне вивчення цієї теми здійснювала Margaret Reid, яку вважають однією з основних науковців у дослідженнях споживчої поведінки та поведінки домогосподарств [52].

На цьому етапі історії в Україні, особливо в її частині, яка не потрапила під контроль російських більшовиків, починають проявлятися відповідні тенденції. Важливу роль у цьому процесі відіграли Греко-Католицька церква, зокрема митрополит Андрей Шептицький, товариство «Просвіта» та Іван Франко. Перехрестя цивілізацій, на якому опинилася Україна в той час, породило низку серйозних проблем, розв'язання яких стало справою честі для українських еліт.

Того часу в Україні зіштовхнулися три соціальні системи: рабовласницька, соціалістично-комуністична та капіталістична. У рабовласницькому суспільстві людині, яка не належала до еліт, була властива безсуб'єктність. Соціалістично-комуністичний устрій розмивав суб'єктність через утопічну ідею всезагальної рівності та відсутності власності. У капіталістичному суспільстві люди отримували суб'єктність через активну участь у економічних процесах. Це створювало суперечності щодо розподілу матеріальних благ і ставило на перший план проблему управління фінансами. Про соціальні чинники йтиметься в наступному розділі кваліфікаційної роботи.

Насамперед, доцільно узагальнити визначення фінансової грамотності, які використовують дослідники. Н. Дорошенко та В. Романів визначають фінансову грамотність як сукупність знань і навичок, що дозволяють ефективно управляти власними коштами з мінімальними ризиками [145]. А. Клочко, А. Політова, А. Харкевич та Р. Гаврик сформулювали власне визначення фінансової грамотності: «обізнаність, знання, навички, установки (життєві орієнтири) і поведінка, що дають змогу ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення для досягнення особистого фінансового благополуччя, а також фінансова діяльність кожного громадянина для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві» [44].

Т. Латковська стверджує, що «цей термін передбачає здатність особи отримувати знання і розвивати навички, необхідні для ухвалення правильних рішень з урахуванням можливих фінансових наслідків» [153, с. 430]. Водночас авторка наводить інше трактування: «Фінансова грамотність охоплює розуміння економічних чинників і механізмів, що впливають на процес ухвалення рішень, а також включає базові навички управління фінансовими ресурсами, такі як формування бюджету, заощаджень, інвестицій і використання страхових послуг» [Цит. за: 153, с. 430].

Т. Кізима визначає «фінансову грамотність» як сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність застосовувати їх для прийняття компетентних фінансових рішень [148, с. 65].

Згідно з іншими визначеннями, «фінансова грамотність» – це сукупність елементів, таких як обізнаність, знання, навички, установки (життєві орієнтири) та поведінка, що дозволяють ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення для досягнення особистого фінансового благополуччя» [90].

Поняття фінансової безпеки, яке тісно пов'язане з фінансовою грамотністю, визначають С. Юрій та В. Федосов як «стан життєдіяльності громадянина, при якому забезпечується правовий та економічний захист його інтересів, дотримуються конституційні права, а також гарантується гідний та якісний рівень життя, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх загроз» [168]. Крім того, автори підкреслюють, що ключовим фактором у забезпеченні фінансової безпеки є державна політика, оскільки соціальні стандарти та гарантії є функцією держави. Отже, як фінансова грамотність, так і фінансова безпека визначаються соціальними умовами. Для узагальнення цих понять ми використали ресурс для створення хмари слів Worditout [128].

Ми ввели всі наведені вище визначення у поле для аналізу й отримали таку хмару слів (рис. 1.1).

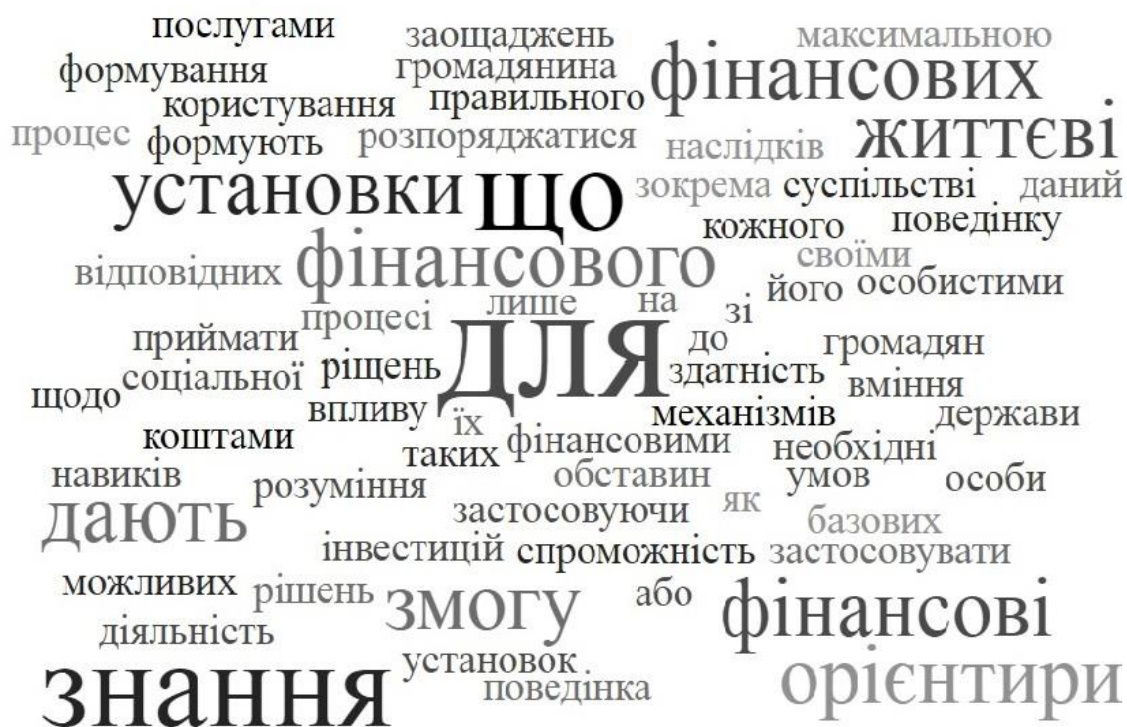

Рис. 1.1. Ключові слова у визначеннях фінансової грамотності

Це дозволяє зробити висновок, що на основі визначень, запропонованих різними авторами, ключовими термінами є: фінансові, життєві, установки, фінансове, дають, змогу, знання, орієнтири. Можна стверджувати, що фінансова грамотність — це сукупність знань, які дозволяють формувати життєві установки, спрямовані на фінансове, а отже і соціальне благополуччя.

Вимірювання фінансової грамотності теж є однією з проблем, оскільки йдеться не лише про актуальний стан, а й про прогрес її розвитку в ході здобуття освіти.

Статистичні дані першопочатково не є дуже надійними з огляду на реалії. Програма підвищення фінансової грамотності реалізує підхід знизу вгору (за рівнями) і повинна досягти двох основних цілей:

1. Заохотити дорослих до розумних фінансових рішень.
2. Допомогти досягти цієї мети.

Оскільки час і бюджет на навчання фінансової грамотності обмежені, доцільно використовувати вивірені й апробовані засоби навчання, зокрема посібник «The Missing Semester» [96], визнаний Книгою року 2013 Інститутом

фінансової грамотності. Портал завдань для груп навчання, на якому викладачі обмінюються своїми здобутками, теж може допомогти значно зміцнити ефективність освітньої діяльності з фінансової грамотності. Для визначення того, чи мають докладені зусилля позитивний ефект, дослідники вимірюють ефективність у чотирьох ключових сферах фінансової грамотності:

1. Суб'єктивні фінансові знання
2. Фінансова поведінка
3. Об'єктивні фінансові знання
4. Самооцінка

Краще проводити тести до і після навчання, щоб оцінити зміни в цих чотирьох сферах. Проведені дослідження [91] виявили, що:

- студенти, які більше схильні до вивчення мови, частіше мають нижчі об'єктивні фінансові знання;
- візуали, ймовірно, мають нижчі суб'єктивні фінансові знання;
- якісна фінансова поведінка означає кращі фінансові знання, як об'єктивні, так і суб'єктивні, і навпаки;
- водночас суб'єктивні фінансові знання не мають статистично значущого впливу на об'єктивні фінансові знання, що свідчить про те, що сприйняті фінансові знання не завжди відповідають реальним фінансовим знанням.

Фінансова грамотність – це не лише про розуміння вартості грошей чи вміння здійснювати базові фінансові операції; це про всебічне усвідомлення фінансових систем, які формують наше життя. Підвищення рівня фінансової грамотності молоді не обмежується наданням знань; воно також включає підтримку, керівництво й інструменти для успішної орієнтації у складному фінансовому світі.

Фінансова грамотність охоплює знання та навички, необхідні для ефективного управління фінансами. Вона включає такі аспекти, як бюджетування, заощадження, інвестування, користування кредитами та розуміння фінансових продуктів. Фінансово грамотна людина може ухвалювати обґрунтовані рішення,

розвивати здорові фінансові звички та планувати довгострокові цілі, що дозволяє їй уникати боргів і впевнено орієнтуватися у фінансових питаннях. По суті, фінансова грамотність – це знання та розуміння різних фінансових концепцій, необхідних для ефективного управління коштами.

Фінансова грамотність відіграє важливу роль у наданні дорослим нових можливостей різними способами. Розглянемо основні з них:

1. Знання для обґрунтованих рішень. Люди, які володіють фінансовою грамотністю, здатні оцінювати наслідки своїх дій, що допомагає їм приймати відповідальні рішення щодо витрат, заощаджень та інвестування. Це підвищує ймовірність розумного вибору, який позитивно вплине на їхній добробут.

2. Фінансова незалежність. Завдяки фінансовим знанням дорослі люди зможуть більш ефективно керувати своїми фінансами. Навички планування бюджету, заощадження та розуміння фінансових продуктів допомагають уникати боргів і досягати фінансової незалежності на різних етапах життя.

3. Планування майбутнього. Розуміння таких понять, як інвестування та пенсійне планування, дозволяє ухвалювати зважені рішення щодо своїх фінансів. Ознайомлення з цими темами створює основу для досягнення довгострокових цілей.

4. Розвиток підприємницького мислення. Фінансова грамотність сприяє розумінню основних фінансових концепцій, ризиків і вигід, що надихає на започаткування власної справи, управління фінансами та розвиток підприємницької діяльності.

5. Активна участь в економіці. Завдяки фінансовій грамотності громадяни краще розуміють економічні системи, роль фінансових інститутів і грошей у суспільстві. Це дозволяє їм відповідально брати участь в економічному житті, роблячи обґрунтовані споживчі вибори та вносячи свій внесок у розвиток економіки.

Формування фінансової грамотності слід розпочинати з раннього віку, вдома та в школі, поступово закладаючи основи для майбутнього. Включення

фінансової освіти до шкільних програм сприяє комплексній підготовці дітей до життя. Проте фінансова освіта не має обмежуватися лише освітніми закладами: батьки, опікуни та громадські організації також можуть суттєво впливати на передачу фінансових знань. Фінансову грамотність можна здобувати через самоосвіту, участь у семінарах, використання онлайн-ресурсів і розвиток практичних навичок. Це неперервний процес, що потребує наполегливості та активних зусиль. Люди з низьким рівнем фінансових знань ризикують стати жертвами шахрайства, робити помилкові фінансові кроки, не досягати фінансової стабільності та втрачати можливості через брак розуміння.

Забезпечення молоді фінансовими знаннями є комплексним завданням, яке включає співпрацю державних установ, фінансових організацій, навчальних закладів, громад і окремих осіб. Інвестиції у фінансову освіту дозволяють надати молодому поколінню необхідні навички та знання для створення стабільного й успішного майбутнього. Фінансова грамотність є ключовим елементом, що розширює можливості молоді та сприяє її фінансовій безпеці. Навчання та розвиток фінансових навичок надають молодим людям можливість ухвалювати зважені рішення, досягати фінансової незалежності, планувати майбутнє та активно брати участь в економіці.

Фінансова грамотність – це знання й розуміння фінансових понять, а також навички, мотивація та впевненість у застосуванні цих знань для ухвалення ефективних рішень у різних фінансових ситуаціях [102]. Наприклад, національна освітня програма Австралії визнає фінансову грамотність важливою навичкою для кожного молодого австралійця [92]. Це вміння поєднує знання з позитивними установками й поведінкою, що сприяє прийняттю обґрунтованих фінансових рішень, покращує фінансовий добробут і сприяє активній економічній участі протягом життя [25].

Після глобальної фінансової кризи 2008 року увага до фінансової грамотності значно зросла, адже брак розуміння фінансових ризиків і боргових

зобов'язань вважається важливим чинником, що вплинув на виникнення та масштаб кризи [108].

Метою цього підрозділу є аналіз концепції фінансової грамотності та різних підходів до її інтерпретації. У англосаксонських країнах проведено низку досліджень з цієї тематики, що охоплюють широкий спектр цілей, цільових груп та питань, які дослідники намагалися вирішити. Це різноманіття підходів свідчить про те, що фінансову грамотність визначали по-різному в різні періоди. Загалом фінансова грамотність охоплює знання з фінансових питань, здатність обробляти фінансову інформацію та приймати обґрунтовані фінансові рішення. Проте досі тривають дискусії щодо того, де провести межу між базовими фінансовими знаннями та навичками, які вважаються частиною фінансової грамотності. Різні дослідники пропонують різні підходи, через що часто досліджують різні аспекти, застосовуючи різні методи. Це підкреслює пластичність концепції фінансової грамотності [35].

Зокрема, А. Czakó та співавт. [35] наголошують, що вивчення фінансової грамотності повинне враховувати культурні чинники, які впливають на фінансову поведінку. Фінансові рішення залежать не тільки від рівня обізнаності й інтелектуальних здібностей, а й від цінностей, традицій і норм, що відображаються в культурній орієнтації. Комплексне визначення фінансової грамотності включає кілька складових: це рівень знань і навичок, який дозволяє людині визначати ключову фінансову інформацію, необхідну для обґрунтованих рішень; а також здатність інтерпретувати цю інформацію, робити вибір на її основі й оцінювати потенційні фінансові та інші наслідки своїх дій [85]. Це визначення відповідає загальній концепції фінансової грамотності, тому ми вважаємо його доречним для нашого дослідження.

Як і у випадку з визначенням, вимірювання фінансової грамотності вимагає використання різних методів. Найбільш простим і поширеним є оцінювання рівня фінансової обізнаності, хоча воно охоплює лише певні аспекти грамотності. Нещодавно це вимірювання було розширене для дослідження навичок,

необхідних для фінансових рішень [65]. Завдання ускладнюється, якщо метою є також вимірювання нормативних, ціннісних і життєвих компонентів, адже їх не можна оцінити як «правильні» чи «помилкові» – результат залежить від конкретної ситуації. Тому ці аспекти можна оцінювати лише номінально. З цієї точки зору некоректно говорити про «високий» чи «низький» рівень фінансової грамотності, як це часто трапляється у повсякденному використанні терміну [35]. Через обмеженість обсягу дослідження та складність вимірювання зазначених компонентів ми зосередимося на теоретичному аналізі цього аспекту в нашій роботі.

У цьому дослідженні ми застосовуємо комплексний підхід, орієнтований на компетентність, щодо фінансової грамотності, яку розуміємо як здатність особи ефективно планувати, здійснювати та контролювати фінансові рішення. Ця здатність базується на індивідуальних схильностях (знання, навички, мотивація, інтереси, установки та цінності) та залежить від ситуаційних характеристик (наприклад, [135]; Aprea et al., 2016 [8]).

Ми виділяємо два виміри фінансової грамотності. Перший вимір охоплює контекстуальний підхід, за яким фінансова грамотність поділяється на «індивідуальний» і «системний» аспекти. Індивідуальний аспект фокусується на особі як споживачеві, який приймає фінансові рішення в особистому та ринковому середовищах. Системний аспект враховує економічний та соціальний контексти, а також економічні й політичні умови.

Другий вимір охоплює «особистісні ресурси», які поділяються на «когнітивні» та «некогнітивні». Когнітивні ресурси включають знання й навички, тоді як некогнітивні стосуються емоційних, мотиваційних і вольових якостей, а також соціальних цінностей і норм, які можна розглядати як особистісні риси та характеристики.

Комбінація цих вимірів формує чотири сфери компетенцій: індивідуально-когнітивну, індивідуально-некогнітивну, системно-когнітивну та системно-некогнітивну [8] (рис.1.2).

Рис. 1.2. Матриця фінансової грамотності дорослих як запоруки їх соціального успіху

При цьому індивідуальна перспектива – це бути керівником особистих фінансів, сформована здатність до ухвалення ефективних рішень щодо фінансів. Крім того, спроможність до критичного відображення власних і сторонніх фінансових рішень та відповідальне використання цих рефлексій.

Системна перспектива полягає в тому, що зрілий у фінансовому контексті громадянин є запорукою сталої демократичної економічної та фінансової системи.

Ці ресурси відіграють ключову роль у підтримці поточного рівня життя, досягненні бажаного добробуту та фінансової незалежності – основних складових фінансового благополуччя.

Ми живемо в епоху стрімкого переходу від традиційної фінансової системи до гібридної. Ті, хто не оновлює свої знання, ризикують залишитися позаду в плані фінансової, інформаційної та освітньої забезпеченості. Обізнаність і фінансова грамотність є необхідними для прийняття правильних рішень у повсякденному житті [77].

Крім того, M. Noctor та співавт. [97]) та D. Beal і S. Delpachitra [17] визначають фінансову грамотність як здатність робити обґрунтовані висновки щодо управління коштами. J. Kim [68] трактує її як базові знання для фінансового виживання, а C. Bowen [20] – як важливий інструмент для щоденного життя. B. Cude та співавт. [34] описують фінансову грамотність як здатність аналізувати, контролювати та комунікувати своє фінансове становище для забезпечення матеріального добробуту. A. Hung та співавт. [58] включають до своєї моделі фінансові знання, ставлення, навички й інформацію як основні компоненти фінансової грамотності. За визначенням OECD – це «сукупність знань, навичок, ставлень і поведінки, необхідних для прийняття обґрунтованих фінансових рішень і досягнення фінансового благополуччя» [99].

PISA [101] визначає фінансову грамотність як одну з необхідних навичок 21-го століття. Люди з високим рівнем фінансових знань приймають обґрунтовані й стабільні рішення щодо інвестицій і щоденних фінансових операцій. Це важлива складова, що стимулює прийняття відповідних фінансових планів, заощадження, управління позиками та впевнене виконання фінансових рішень. Впевненість у власних фінансових планах спонукає інвесторів приймати ризики [39], а належний рівень фінансової грамотності сприяє підвищенню якості життя та економічному прогресу.

Рівень фінансової грамотності залишається недостатнім у багатьох країнах світу, зокрема в Україні, де значна частина населення страждає від фінансової необізнаності. За даними дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021» [164], індекс фінансової грамотності по Україні становить 12,3 у порівнянні з 11,6 у 2018 році. Фінансова

поведінка та фінансові знання оцінені на рівні 4,3 (з 7) та 5,5 (з 9) відповідно. У країнах, що розвиваються, як-от Індія, де переважна частина населення – молодь, яка часто зустрічається з різноманітними фінансовими продуктами та послугами, питання фінансової грамотності є надзвичайно важливим для ухвалення важливих рішень, що впливають на їхнє майбутнє. Однак, як показують дослідження [81], рівень фінансової необізнаності серед молоді є високим, що створює ризики для фінансової безпеки як окремих осіб, так і держави загалом.

Україна, подібно до багатьох європейських країн, стикається з проблемою старіння населення, однак питання фінансової грамотності для всіх груп населення, особливо для молоді, залишається актуальним, оскільки в майбутньому саме молодим доведеться нести відповідальність за підтримку старшого покоління. Зокрема, фінансова грамотність, знання, поведінка та ставлення серед української молоді становлять 12 у порівнянні з 12,6 у країнах ОЕСР; 4,2 проти 4,7; 5,4 проти 5,2; і 2,3 проти 2,8 відповідно [164]).

Теоретично фінансова грамотність є комплексною концепцією, яка охоплює фінансові знання, навички та ставлення. Таким чином, фінансова грамотність – це усвідомлене поєднання фінансових знань, навичок і ставлення.

1. Фінансове ставлення відображає рівень впливу інтелектуальних аспектів на думки інвесторів, їхнє сприйняття світу [1; 13; 104]. З іншого боку, це також сила, яка може впливати на здатність людини ухвалювати рішення, контролювати свої думки, самоконтроль, терпіння та раціональність у прийнятті рішень. Позитивне ставлення до фінансової грамотності підвищує можливість толерантного ставлення до фінансового ризику [94; 141]. Дослідження показують, що ставлення до фінансового ризику позитивно пов'язане з рівнем його толерантності [50; 79; 113; 124].

2. Фінансові знання. Основи фінансових концепцій можна назвати фінансовими знаннями. Точніше, це сукупність знань, що дозволяє людині ефективно та без труднощів керувати власними або груповими фінансовими рішеннями [56]. S. Diacon [38] вказує, що фахівці у сфері фінансів мають більшу

схильність до ризику і краще розуміють фінансову ситуацію, ніж звичайні люди. Це доводить, що люди, які активно займаються фінансовою діяльністю, зазвичай володіють більшими знаннями, ніж ті, хто стикається з фінансовими питаннями рідше. Пізніше А. Hasler та А. Lusardi [54] у своїх дослідженнях оцінювали базові питання щодо знань про складні відсотки, інфляцію, ризик на ринку тощо. Базові фінансові знання також охоплюють розуміння боргу, активів, часової вартості грошей, депозитів, диверсифікації тощо. S. J. Huston [59] у своєму дослідженні виділив чотири основні елементи фінансової грамотності: базові грошові поняття, заощадження або інвестиції, кредитування та концепції захисту. Фінансові знання є основою для всіх людей, незалежно від віку чи статусу. Дослідження показують, що вони позитивно пов'язані з пенсійним плануванням у тих, хто має достатній рівень фінансової обізнаності [79] та зі щоденними фінансовими справами жінок [9]. Вплив фінансових знань також значущий серед молоді, яка часто демонструє труднощі в розумінні складних відсотків, інфляції та диверсифікації ризику [79; 80; 82; 83]. Дослідження також показують, що особи з більшим досвідом у фінансах зазвичай краще справляються з фінансовими викликами, якщо вони знайомі з практичними аспектами цієї сфери [2; 12; 57; 82; 110; 130].

3. Фінансові навички. Для здійснення фінансового вибору необхідні п'ять ключових елементів: обізнаність, знання, навички, ставлення та поведінка [99]. Фінансові навички можна визначити як здатність людини ефективно користуватися фінансовими інструментами, такими як бюджети та рахунки, що є важливими у фінансовому середовищі. S. Priyadharshini [107] зазначає, що вміння аналізувати захищає людину від фінансових труднощів. Той, хто має достатній рівень фінансових знань і вміє застосовувати фінансові навички, йде до фінансової стабільності.

4. Фінансова соціалізація. Набуття цінностей, установок, стандартів, норм, знань і поведінки складає поняття фінансової соціалізації [51]. До основних аспектів фінансової соціалізації входять заробіток, витрати, заощадження, позики та розподіл ресурсів [72]. Соціалізація відіграє важливу роль у прийнятті рішень:

соціалізована особистість може приймати обґрунтовані рішення після обговорення. Більшість фінансових знань, навичок і ставлень дітей формуються їхніми батьками та опікунами [36]. Численні дослідження виявили зв'язок між батьківським впливом і цінностями, ставленням, поведінкою та фінансовими здібностями дітей.

Potrich A. C. G., Vieira K. M. та Kirch G. у статті «Детермінанти фінансової грамотності: аналіз впливу соціально-економічних і демографічних змінних» [106] розробили модель, яка пояснює рівень фінансової грамотності через соціально-економічні та демографічні чинники. Як показник фінансової грамотності було обрано тривимірний підхід, що включає фінансове ставлення, поведінку та знання. Моделі оцінювались за допомогою таких змінних, як стать, сімейний стан, наявність залежних членів сім'ї, професія, вік, рівень освіти, рівень освіти батьків, особистий дохід і дохід сім'ї. З'ясовано, що чоловіки без утриманців, з вищою освітою та вищим рівнем доходу є більш схильними до високого рівня фінансової грамотності. Додатково, більшість респондентів (67,1%) були класифіковані як такі, що мають низький рівень фінансової грамотності. Це дає можливість ідентифікувати найбільш вразливі групи і націлити зусилля на підвищення їх фінансової грамотності.

Ряд досліджень вказує на те, що рівень фінансової грамотності в світі є неприпустимо низьким. Людям часто важко приймати впевнені рішення щодо особистих фінансів, що призводить до численних помилок.

1.2. Соціальні чинники фінансової грамотності: історичний аспект

Оскільки, на відміну від Східної України (про ці території будемо згадувати лише в аспекті порівняння), Західна не перебувала під владою російського більшовизму, то на наших територіях суспільний розвиток відбувався згідно з тими ж тенденціями, що й у Західній Європі. Їх історико-соціальний аналіз дасть змогу розкрити соціальні чинники фінансової грамотності.

Отже, селянська реформа 1848 року в Австрії (в т.ч. в Галичині, на Буковині і Закарпатті) була проведена урядом у результаті революційних подій із метою адаптації економічних умов до нового, капіталістичного, етапу розвитку. Тобто відбувся У Російській імперії ж скасування кріпацтва було обумовлене дещо іншими чинниками, у тому числі – необхідністю підвищення ефективності економіки, що зазнала суттєвого удару внаслідок поразки в Кримській війні, отже, виникнення ризиків для збереження самодержавства.

Таким чином, вчора ще залежні від волі пана люди, які, за словами Панаса Мирного, поступово стали перед необхідністю самостійно ухвалювати рішення щодо перспектив розвитку власних домогосподарств, отже, й фінансовою автономністю та, водночас, відповідальністю за самостійно прийняті рішення. До початку XX століття проблеми соціального неблагополуччя українського населення поглибилися, оскільки перехід до самостійного господарювання був не одномоментним і суттєво ускладненим накладеними формальними обмеженнями, а, за результатами Першої світової війни; розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, у складі яких були українські території; жовтневого перевороту, що означив поворот до тоталітаризму; в західноукраїнському соціумі (його небагатих верствах) стали проявлятися риси соціальної депресії. Термін «соціальна депресія» вжитий нами суголосно із З. Свередою, який вкладає в нього такий сенс: «За роки кріпацтва український народ втратив найголовніше – віру в краще майбутнє та повагу до себе. Пригнічені та зневірені роками панщини, невпевнені у власних силах, більшість українців боялися виявляти ініціативу і радше були пасивними спостерігачами, ніж відповідальними ініціаторами соціально-економічних змін у країні. Соціальна депресія була не лише наслідком панщини, але й засобом контролю влади над суспільством» [160]. Слід зауважити, що гугл-запит, сформульований «соціальна депресія/social depression» як українською, так і англійською мовами не дає роз'яснення феномену, який використовує З. Свереда, натомість соціальна депресія характеризується радше як соціальна депривація – один із проявів депресивного розладу.

Наш пошук також виявив, що в психології існують дослідження відмінностей у стані психічного здоров'я між різними соціальними верствами, у тому числі – в розрізі соціальних класів [95; 116; 117].

Бідність і соціальна нерівність мають прямий і непрямий вплив на соціальне, психічне та фізичне благополуччя людини. Важливо відзначити, що бідність і нерівність тісно пов'язані. Нерівність доходів створює психосоціальний стрес, який, із часом, призводить до погіршення здоров'я та підвищення смертності. Ті, хто живе в небагатих і слаборозвинених спільнотах, де недостатньо інвестицій у соціальну та фізичну інфраструктуру, страждають від поганого здоров'я, що призводить до вищої смертності серед представників нижчого соціально-економічного класу. Наслідки нерівності доходів також поширюються на суспільство, викликаючи стрес, розчарування та розлад сім'ї, що потім збільшує рівень злочинності, вбивств і насильства [95]. Панас Мирний у 1875 році щодо пореформеного селянства описував це так: «Отак жив Чіпка, ріс, виростав у голоді та у холоді, у злиднях та недостачах...

Собі на лихо, рядом з добрими думками у малому серці ворушилося щось недобре, невпокійне... Розбуджене, воно не давало йому забутись, ніколи не прощало нікого, коли бачило яку помилку... І росло лихо в його серці – і виростало до гарячої відплати, котра не зна ні впину, ні заборони... Не було тоді нічого, перед чим би він оступився; яка б страховина перед ним не вставала — не злякати їй його відважного духу, упертої думки, палкого серця... Такому нема на світі нічого такого, чого б він злякався. Ні бог, ні люди не страшні йому...

...Чутка про все те, як грім, розкотилася на всі кінці, рознеслася на всі боки — в одну мить обхопила усе село. Збігалися люди, як на пожежу, дивитись, а вертаючись додому, від страху богу молилися.

— Чіпка людей порізав... усю Хоменкову сім'ю викопонив!» [154].

Василь Стефаник теж не залишився осторонь соціального аналізу цього явища і в 1899 році у новелі «Новина» описав злочин, що коренився саме в соціальній депресії: «У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці

свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби-то лишень діти, але то ще й біда і нестатки...

Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легше, і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради: ані їсти що, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц! Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницу!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дедику, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мені однако пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам та й знов меш бідити. Як собі хочеш» [162]. До речі, використання В. Стефаником місцевого (Івано-Франківська обл., с. Русів) діалекту дає змогу ніби «прочитати» інтерв'ю столітньої давності. Сам письменник не раз сумнівався в тому, чи не перейти на літературну мову, однак, за порадою І. Франка, зберіг автентику, що, власне, дає змогу почути тогочасного українця ніби в аудіозаписі.

Проте не лише найбільшні верстви потерпали від неможливості приймати зважені продуктивні, зорієнтовані на покращення буття рішення в умовах критично низького ресурсного забезпечення, а й достатньо багаті, чия фінансова грамотність залишилася на рівні тих-таки поневолених селян. Такий зразок бачимо у п'єсі І. Карпенка-Карого, де ідея збагачення не підпорядкована раціональним мотивам обігу капіталу, налагодження виробництва тощо, а, за висловом самого драматурга, полягає у «Стяжанні заради стягання», що й призвело до того, що, метафорично, пузир лопнув (Терентій Пузир помер).

Схожі ситуації супроводжували діяльність низки інвестиційних фондів на початку 90-их, коли національне багатство української держави було розподілене між її громадянами, які щойно позбулися радянського рабства, не одному поколінню яких були заборонені як підприємницька діяльність, так і будь-які

фінансові операції, крім ощадного накопичення. Зараз ми розуміємо, що таким чином відбулося майнове розграбування держави, тоді як фінансове йому передувало, воно сталося у період розвалу СРСР, коли всі кошти з ощадних рахунків громадян колишньої УРСР, за даними Правління Ощадбанку СРСР, із суми 84,3 млрд рублів централізовано було передано: Державному банку СРСР – 82,9 млрд рублів та Міністерству фінансів СРСР – 1,4 млрд рублів. Тому перший операційний робочий день 1991 року установи Ощадного банку СРСР на території України розпочали з нульовим залишком на кореспондентському рахунку [163]. У 2014 році ця сума оцінювалася як понад 130 млрд грн, при цьому постраждалими були 12 млн осіб [155].

Повертаючись до міжвоєнного (між Першою та Другою світовими війнами) періоду в Галичині, слід зазначити, що україноцентрична еліта визнавала й розуміла зміст проблеми та намагалася зарадити низькому фінансово-освітньому статусу переважної більшості населення. В цьому ряду видатних імен – митрополит Андрей Шептицький та наш геній Іван Франко. Саме митрополит уперше в історії Католицької церкви практично сформулював ключові засади соціальної доктрини Церкви, у тому числі визначив «інституціями зла» всі ті, що заробляють на бідності, зокрема лихварські позики (в сучасному еквіваленті – мікрокредитування, ставки якого нещодавно, 22.11.2023 р., обмежили на рівні 1 % на день [159]); а також «організованого гріха» як свідомої руйнації людини як наслідків колоніалізму [160]. Сучасні дослідники натомість вживають такий термін, як «вивчена/навчена безпорадність» – це стан, який може виникати після декількох невдалих спроб вплинути на негативні обставини середовища (чи уникнути їх) і характеризується пасивністю, відмовою від дії, небажанням змінювати вороже середовище або уникати його, навіть коли з'являється така можливість. У людей, згідно із М. Селігманом, цей стан супроводжується втратою почуття свободи і контролю, зневірою в собі та в можливостях щось змінити, пригніченістю, депресією і навіть прискоренням смерті [115].

Ця психосоціальна теорія також співзвучна до концепції культури бідності, сформульованої антропологом О. Льюїсом [73]. Її зміст полягає в тому, що: «Це одночасно адаптація та реакція бідних на їхнє маргінальне положення в класово-стратифікованому, високоіндивідуалізованому, капіталістичному суспільстві. Це виявляється намаганням справитися з почуттям безнадійності та відчаю, які виникають у членів маргінальних спільнот цих суспільств через реалізацію ймовірності їхнього досягнення успіху у відповідності до панівних цінностей і цілей. Багато рис культури бідності можна розглядати як місцеві, спонтанні спроби задовольнити потреби, які не обслуговуються у випадку бідних інституціями та агентствами більшого суспільства через те, що бідні не мають права на такий сервіс, не можуть собі це дозволити або є невігласами та підозріливими. Як тільки культура бідності виникне, вона має тенденцію самоподовження. До того часу, коли діти з нетрів досягають віку шести або семи років, вони зазвичай вже вбирають основні відношення та цінності своєї субкультури. Після цього вони психологічно не готові повністю скористатися умовами, що змінюються, або поліпшеними можливостями, які можуть розвиватися протягом їхнього життя» [73, с. 21] (*переклад зроблено з використанням ChatGPT, відредаговано самостійно*).

Повертаючись до реалій Західної України, зазначимо, що митрополит Андрей Шептицький присвятив соціальній проблематиці своє послання «О квестії соціальній» (1902), де звертає увагу духовенства на потребу вирівнювати суспільні нерівності й полагоджувати боротьбу між суспільними верствами, виходячи з тези, що «дух Христового Євангелія єсть духом щиро і широко демократичним» [166]. Водночас, у цій праці роз'яснені ключові засади, що стосуються власності, отже й багатства. Зокрема митрополит Андрей зауважує, що «соціалісти і всі ті, що їх доктрин або тактики менше-більше тримаються, підбурюють убогих против богатших і ставляють принцип, що треба знести всяке приватне посідання, установити вспільну власність, а заряд її віддати представителям громад або начальникам держави. Думають, що в таким

перенесенню власности на загал зможуть знайти зараду на суспільні хиби, надіються, що доходи і користі дадуться рівно розкласти поміж всіх людей» [166]. Однак критикує такі устремління вже в самому описі «надіються, що доходи і користі дадуться рівно розкласти» як утопічні. Понад те, Андрей Шептицький попереджає, що така рівність є протиприродною, відбирає в людей надію і бажання поліпшити свою долю, матиме наслідком «застій і мертвоту», що, врешті, й сталося в радянський період. Те ж називаємо і «вивченою/навченою беспорядністю», і «культурою бідності», і «фінансовою/економічною неграмотністю».

Попри те, що соціально-політичні, соціально-економічні погляди І. Франка суттєво відрізнялися від висловлених митрополитом Андреем, він теж визнає небезпеку делегувати ухвалення рішень державі: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшенним тягаром на жите кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла би щезнути, занидіти, бо ануж держава признає її шкідливою, непотрібною. Вихованє, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробились би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежности, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема і мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою...» [Цит. за: 142, с. 56].

І А. Шептицький, і І. Франко сходилися на думці про те, що підвищення освітнього рівня населення є однією із заporук успіху в розвитку громад, отже й суспільства в цілому. Зокрема, з ініціативи митрополита Львівський синод заснував страхове товариство «Дністер», на основі якого був заснований однойменний банк (працював до 1939 року). До речі, у 1990 році у Львові теж було створено банк «Дністер», який зазнав краху в 2010, тоді постраждало чимало вкладників, піднявся рівень недовіри до фінансових установ.

Наступним практичним заходом у напрямі фінансової/економічної грамотності населення була зміна основного напрямку діяльності товариства

«Просвіта» з культурологічної на соціально-економічну, результатом чого стала широка просвітницька робота з населенням: ліквідація неписьменності, загальне підвищення рівня освіченості (читальні, бібліотеки), школи (господарська школа в с. Милованні).

Розвиток кооперативного руху, що його І. Франко протиставив комуністичній зрівнялівці: «Поступ цілої людськості – се величезна і дуже складна машина. Вона порушується силою, на яку складаються тілесні й духовні сили всіх людей на світі; ані одному чоловікові, хоч який би він був сильний та здібний, ані одній якійсь громаді годі запанувати над рухом тої машини, годі кермувати нею. Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, тоті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений, Йоганн Гете, а то голод і любов. Голод, се значить матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що зроджує чоловіка з іншими людьми» [165, с. 13].

Таким чином, бачимо, що фінансова грамотність населення як соціальна проблема вперше потрапила в поле зору уваги провідників українського народу в час руйнування імперій. Наперед зазначимо, що й удруге – теж.

1.3. Навчена фінансова неграмотність громадян як один із чинників краху радянського соціального укладу

Вище ми розглянули соціальні та історичні чинники становлення фінансової грамотності населення України. Щоб охарактеризувати радянський соціальний уклад, то, насамперед, зазначимо, що Конституцією СРСР його було декларовано як «соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх націй і народностей країни» [149, ст. 1]. Отже, йдеться про класовий соціальний уклад. Таким чином, першопочатково не йшлося про громадян та їх права, які у цьому визначенні основ суспільного ладу і політики СРСР не згадані, а держава репрезентована як виразник волі й інтересів усіх соціальних верств та утворень. Для порівняння,

Конституцією України сутність Української держави визначається, як: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [151, ст. 1]. Ще одним визначенням сутності держави, яке можна використати для порівняння, є визначення РФ як демократичної федеративної правової держави з республіканською формою правління (ст. 1) [150]. Отже, співставимо поле соціальної компоненти, суб'єктності громадян (*табл. 1*).

Таблиця 1.1

**Порівняння визначень держави в плані соціальної зорієнтованості
(СРСР, Україна, Росія)**

Держава СРСР	Держава Україна	Держава РФ
Сутністю держави є вираження нею інтересів класових і національних соціальних груп	Сутністю держави є її демократичний, соціальний та правовий характер	Сутність держави окреслюється через її демократичний і правовий характер

Джерело: Складено самостійно на основі [149; 150; 151]

Проведене невелике порівняння конституційних засад дає розуміння того, що лише Україна зорієнтована на соціальне будівництво.

Повертаючись до проблеми фінансової грамотності населення, зауважимо, що в СРСР не існувало приватної власності (лише особиста), був відсутній вільний обіг валюти, була заборонена підприємницька діяльність, а фінансовий портфель громадян міг бути сформований завдяки заощадженням (т.зв. ощадні каси) та облігаціям державної позики. І перші, і другі зазнали краху ще раніше, ніж розпався СРСР (за рахунок заощаджень громадян кредитувалися радянські республіки). Таким чином, слід враховувати непропорційність частки вкладень (*рис 1.3*).

Облігації, якими, частково, виплачували зарплату, тобто їх продаж мав примусовий характер, а погашення відбувалося за принципом лотереї. Однак розіграші гасили лише частину облігацій, інші пропали.

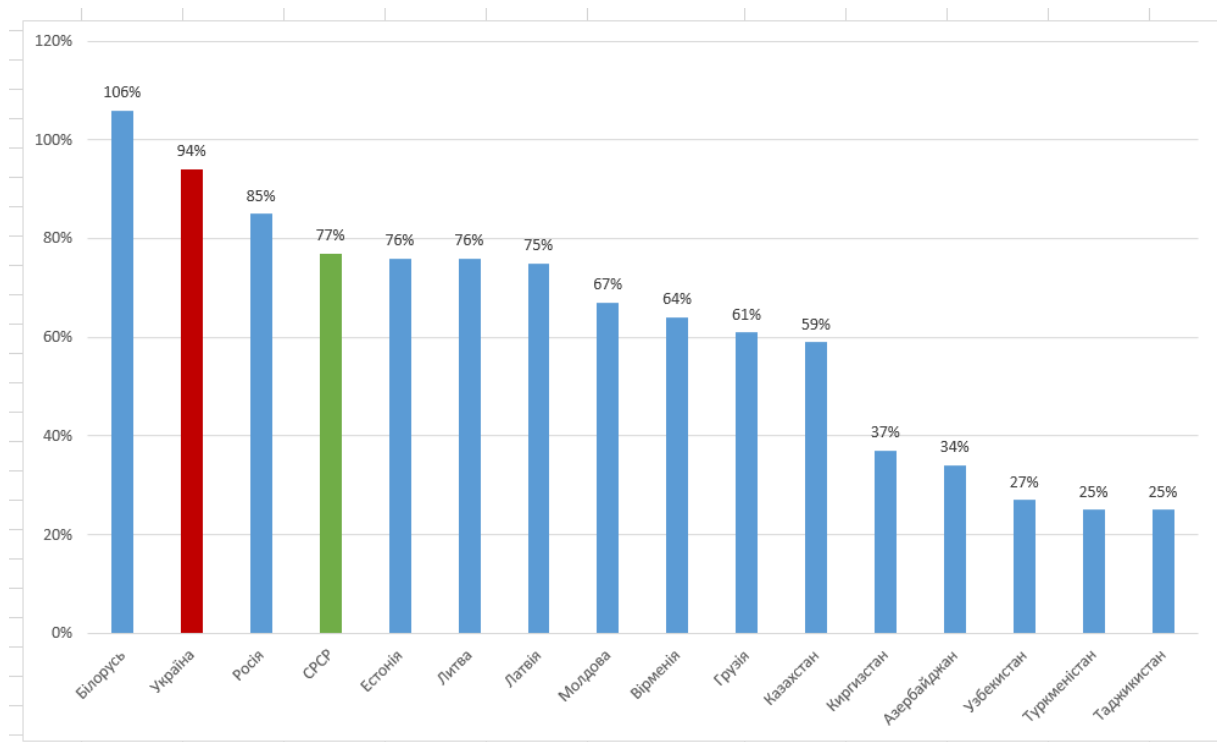

Рис. 1.3. Кількість вкладів у відношенні до кількості населення республіки, кінець 1991 року [147]

Облігаціями, частково, виплачували зарплату, тобто їх продаж мав примусовий характер, а погашення відбувалося за принципом лотереї. Однак розіграші гасили лише частину облігацій, інші або викупували за номіналом, або ж вилучали. Так, наприклад, «у повному обсязі не погашені облігації 1982 року, облігації цільової безпроцентної позики 1990 року» [144]. Слід зауважити, що ці облігації мали обмежений термін чинності, тому значна їх кількість так і залишилася на руках: ними бавилися діти.

У 1988 році в СРСР було прийнято закон про кооперацію. У зв'язку із цим у 1990 році розділ 2 Конституції СРСР, що стосувався економічної системи, було суттєво змінено, а громадяни отримали суттєво більше прав і свобод щодо самостійного розпорядження ресурсами, зокрема й фінансовими. У цей же період виникла й перша фінансова піраміда «МММ», учасниками якої були, за різними оцінками, 10–15 млн вкладників, тотальна більшість яких зазнали фінансового краху. Потім, у 2011, ця фінансова піраміда знову запрацювала, щоправда, попри значну географію, її передбачуваний крах не мав настільки руйнівних наслідків.

Однак, скандали такого типу, що мали би стати предтечею фінансової грамотності, залишили радянських громадян і без грошей, і без відповідних знань. Про це свідчать наслідки 90-их років з їх приватизацією та наслідком – виникненням олігархії та стійким популярним уявленням про винятково злодійський характер будь-якого бізнесу. Із цим пов'язані суттєві соціальні розриви, що виникли у зв'язку із фактичним формуванням інших підходів до класового поділу [152].

Ще одним із вислідів фінансової неграмотності як результату позбавлення суб'єктності громадян, їх «навченої безпорадності» є страхування в СРСР. Держстрах був єдиною системою, відомчо підпорядкованою міністерству фінансів. Його діяльність, як і будь-яких інших інституцій тої держави, мала регульований характер, часто примусовий характер щодо громадян. Існувало страхування до досягнення повноліття як специфічний спосіб заощаджень, страхування щодо нещасного випадку та інші види. Однак, страхове розслідування далеко не завжди призводило до виплат, а примусовий характер страхових послуг позбавляли фінансової відповідальності одразу всіх учасників таких взаємодій.

Таким чином, внаслідок цих змін конституційно усталена декларована соціальна структура «робітники-селяни-інтелігенція» фактично була замінена набагато складнішою структурою, репрезентованою і «багатими-бідними-середнім класом», і «бізнесмени-наймані працівники-бюджетники» та інші. Ця різноманітність, що виникла у зв'язку із можливістю проявити власну самостійність в економічних, фінансових питаннях, призвела не лише до мультиплікації соціальних середовищ в СРСР, що, на нашу думку, стало потужною соціальною причиною його майже безболісного розпаду (не було тієї соціальної верстви, яка б визнавала тотожність власних і державних інтересів). Крім того, низка фінансових скандалів, сукупно із відсутністю фінансової просвіти серед мас, зумовили розчарування в силах держави, яка не захистила

своїх громадян від фінансового краху, хоч і декларувала представництво інтересів.

Всі ці події відобразилися на уявленнях про фінансово-інвестиційну діяльність покоління старших за 50 років, на їх фінансовій грамотності. Їх вплив на поведінку з фінансами основної маси наших співгромадян є суттєвим.

Через війну для України актуалізувалося явища «раптової бідності» («досягла значних масштабів через загибель та травмування мирного населення, втрату майна, руйнування житлового фонду та інфраструктури населених пунктів, проблем з енергопостачанням, опаленням, водопостачанням, обмеженням доступу до базових соціальних послуг, тощо. Зростають масштаби багатовимірної бідності, діти країни відчувають обмеження прав на безпеку, освіту, охорону здоров'я, розвиток, дитинство» [143]) та «зсуву бідності», тобто окремі категорії відносно благополучних домогосподарств раптово опинилися за межею бідності, а ті групи, які вже перебували за межею бідності до війни, опинилися за межею крайньої бідності, тобто на межі виживання. Війна внесла зміни також до складу найбільш вразливих категорій населення, за межу бідності потрапили домогосподарства, які постраждали від руйнування житла та інфраструктури, від раптового вимушеного переміщення, від втрати джерел доходів, майна, заощаджень тощо» [143]. Також ідеться про багатовимірну бідність на вплив війни на досягнення окремих цілей сталого розвитку, зокрема подолання бідності; подолання голоду, сприяння сталому розвитку сільського господарства; міцне здоров'я та сприяння благополуччю; якісна освіта; гендерна рівність; чиста вода та належні санітарні умови; гідна праця та економічне зростання; зменшення нерівності [157].

Не повною мірою, однак подібні явища спостерігалися і в час розпаду СРСР, тому наважимося припустити, що зовнішні зусилля, докладені щодо їх виникнення в Україні таки цілеспрямовано сплановані для того, щоби спричинити соціальний крах нашої держави за актуальним зразком краху СРСР.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ДОРΟΣЛИХ ЯК ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Вища освіта й фінансова грамотність населення: міжнародний досвід

Студенти виграли б від отримання фінансових знань на ранньому етапі життя. Озброєння студентів фінансовими знаннями до початку їх кар'єри може значно вплинути на їх здатність орієнтуватися у складних питаннях особистих фінансів, що призведе до покращення їх фінансового благополуччя [84]. Проблема полягає в тому, що студенти витрачають кілька років на здобуття певних кваліфікацій, але часто не мають таких важливих навичок, як фінансова грамотність (ФГ). Однією з основних проблем для студентів вищої освіти (ВО) є студентські борги та кредитні картки. J. Norvilitis та співавт. [98] виявили, що високий рівень боргу призводить до збільшення стресу, що негативно впливає на фінансове благополуччя студентів, що підкреслює необхідність комплексної фінансової освіти (ФО). Крім того, деякі студенти стикаються з підвищеним фінансовим ризиком через тривалість їхніх навчальних програм [14]. ФО та консультування часто надаються вже після того, як особи потрапляють у борги [93].

По всьому світу студенти показують низькі або середні показники ФГ. В Малайзії дослідження показали низький рівень ФГ серед студентів з одинадцяти державних та приватних коледжів [112], чотирьох навчальних закладів ВО [140] та першокурсників університетів, як приватних, так і державних [134]. Міжнародне дослідження виявило, що індонезійські студенти мають вищі показники ФГ, ніж середні показники малайзійських студентів [66]. Низький або помірний рівень фінансових знань був зафіксований у студентів в Індії [63], Туреччині [4], Південній Африці [7] та державних університетах США [10]. Середні або помірні рівні ФГ спостерігались серед студентів з восьми європейських країн [40].

Багато авторів вважають фінансову освіту (ФО) містком, що з'єднує індивідуумів із фінансовою грамотністю (ФГ) [78; 134]. ФО впроваджується в закладах вищої освіти для подолання низького рівня ФГ серед студентів. Вона є основою для покращення знань, пов'язаних із поліпшенням поведінки та ФГ, забезпечуючи, щоб наступне покоління працівників і споживачів мало фінансові знання [78]. Освіта сама по собі може бути недостатнім, але необхідним елементом для зміни поведінки та попередніх знань [21; 46]. Дослідження підкреслюють користь попереднього навчання, де неформальне навчання є неефективним без попередніх знань [46], а знання про кредити до накопичення боргу може слугувати досвідом майстерності для студентів, покращуючи фінансову самооцінку [21]. ФО позитивно впливає на фінансове благополуччя в подальшому житті [139]. Тому цей підрозділ висвітлює впровадження ФО в установах вищої освіти, надаючи відомості про результати таких програм та їх значущість.

Роль програм фінансової освіти (ФО) активно обговорюється, причому вчені висловлюють різні думки щодо їх ефективності. K. Goyal і S. Kumar [49] проаналізували 502 статті з фінансової грамотності за десять років. Вони відзначили поділ на два аспекти ФГ серед молоді: соціалізація з боку батьків у підлітковому віці та постійне фінансове навчання в освітніх установах або на робочих місцях. D. Fernandes та співавт. [41] провели метааналіз, вивчаючи кореляцію між ФГ, ФО та фінансовою поведінкою через 168 статей, що охоплюють результати 201 попередніх досліджень. Вони виявили, що зусилля щодо покращення ФГ пояснюють лише 0,1% різниці в фінансовій поведінці, і, у переваж, це впливало на вибірки з малозабезпечених верств населення. На противагу цьому, національне дослідження [131] показало кореляцію між ФО та ФГ, де особи, які отримали ФО, мали меншу схильність до низьких оцінок ФГ і частіше демонстрували високий рівень ФГ. Однак ці дослідження здебільшого не враховували різноманітність програм ФО та не розглядали специфіку типу, тривалості чи інтенсивності навчання.

В США представлено чотири дослідження фінансової освіти (ФО), що були впроваджені в різних установах вищої освіти:

1. Зовнішня організація розробила програму ФО, що складалася з однієї презентації тривалістю в півтори години (в середньому), яка охоплювала теми кредитів, бюджетування та інвестування. Презентація була частиною ко-курикулуму для студентів бізнес-факультету університету. Дослідження відзначило переваги пропозиції ФО від зовнішніх організацій для закладів вищої освіти, а також збільшення базових фінансових знань, комунікаційних і технічних навичок [37].

2. ФО було організовано через призначення фінансового та освітнього фахівця, який викладав фінансові теми в рамках навчальної програми протягом усіх чотирьох років навчання, проводив майстер-класи та надавав індивідуальні консультації студентам ветеринарії. Було визначено відповідні теми, що забезпечило актуальність інформації для студентів у їхніх поточних умовах [61].

3. Бібліотекарі пропонували ФО під час майстер-класів для першокурсників як частину курсів на один кредит. Вміст курсу включав заощадження, відсотки, бюджетування, кредити, борги, страхування, податки та навички досліджень. Позитивні зміни були помічені між початковим і кінцевим рівнем знань; однак найбільше покращення спостерігалось у навичках дослідження [74].

4. Бібліотеки впровадили численні ініціативи з фінансової грамотності, більшість з яких включали розвиток колекцій ФГ, співпрацю з різними партнерами на кампусі, заходи, майстер-класи та онлайн-ресурси [109].

5. Вибірковий курс для студентів бакалаврату на три кредити (заощадження, бюджетування та борги), що проводився бізнес-бібліотекарями, охоплював тему впливу реклами на поведінку витрат. Курс надавав можливість студентам обговорювати фінансову поведінку. Хоча реакції студентів на тему були різними, більшість погоджувалася з тим, що це цінний елемент курсу з особистих фінансів [129].

У Китаї був впроваджений добровільний курс фінансової грамотності (ФГ) для студентів коледжів, який оцінював мотиви, що спонукають студентів брати участь у програмі, й те, як це впливає на їх рівень ФГ. У дослідженні використовувалася модель ендогенних перемикань, що фокусується на тому, як студенти приймають рішення щодо участі в програмі [122]. Очні заняття включали 36 годин структурованих сесій. Учасники значно покращили свій рівень ФГ, особливо в аспектах знань, поведінки та ставлення. Студенти, які оцінювали свою ФГ на високому рівні, не були схильні відвідувати ФО. В іншому китайському закладі освіти ФО, що пропонувалася студентам фінансових спеціальностей, ґрунтувалася на використанні програми, інтегрованої з інтернетом, тривалістю 18 тижнів (90 годин загалом). Результати показали, що онлайн-освіта є економічно ефективною та зручнішою в адмініструванні, при цьому дозволяє уникнути реальних труднощів навчання [75]. Дослідження виявило, що ФО може значно покращити фінансові знання студентів, навчити їх оцінювати власне фінансове здоров'я і викликати тривале зацікавлення вивченням фінансів.

У Новій Зеландії ФО була побудована на основі аналізу літератури, що акцентувала увагу на переведенні фінансових знань у практичні кроки. Це включало консультації для оцінки витрат, подальші зустрічі для відстеження прогресу, визначення корисних життєвих досвідів для навчання та спрощення технічної та фінансової інформації для кращого розуміння [120]. Отримані знання позитивно вплинули на досвід студентів, їх збереження та завершення навчання. В Австралії було проведено дослідження впливу ФО на студентів бакалаврату через три роки після завершення вибіркового курсу ФО, який тривав один семестр і був рівноцінний іншим основним предметам у їхній кваліфікації. Дослідження показало, що студенти зберегли значні результати як в об'єктивній, так і в суб'єктивній ФГ, хоча з часом відбувалося незначне зниження рівня. Проте зміни в поведінці не були постійними з часом [48].

У Сингапурі фінансова освіта (ФО) пропонується як вибіркового курсу для студентів бакалаврату, який охоплює різні аспекти управління активами та фінансами (інвестиції, бюджетування, борги, податки тощо). Студенти отримують певну суму для участі в аукціоні курсів. Дослідження включало студентів, які брали участь в аукціоні ФО-курсів, і розділило їх на дві групи: ті, хто зареєструвався на модуль, і ті, хто не зробив достатньо ставок і не зміг зареєструватися на програму. Результати показали, що студенти, які відвідали ФО, продемонстрували зростання фінансових знань на 11% та покращення фінансового планування на 16% [15]. В Малайзії дослідження показало, що ФО для студентів бакалаврату в різних закладах вищої освіти не має значного впливу на особисте управління фінансами і є неефективною. Дослідження не уточнювало, чи всі студенти відвідували ФО та який саме курс був запропонований [13].

В Італії вводили вступний фінансовий курс тривалістю 20 годин, що включав такі теми, як відсоткові ставки, часова вартість грошей, інфляція та ризики. Студентів запросили до участі в дослідженні (стандартне рандомізоване випробування), яке включало презентацію для групи, що отримала навчання. Виявилося, що курс значно покращив рівень фінансової грамотності, а також позитивно вплинув на самооцінку студентів щодо їхніх фінансових знань [23]. Інший університет в Італії пропонує безкоштовну онлайн-ФО для широкої публіки, навчаючи основним концепціям фінансової грамотності. Було проведено експеримент для порівняння ефективності онлайн- та очного навчання. Частина вмісту ФО була представлена за три години, охоплюючи інвестиції, облігації та відсоткові ставки. Не було виявлено статистично значущої різниці між участю в курсі в аудиторії або онлайн, що свідчить про можливий причинно-наслідковий зв'язок [3]. У Хорватії було проведено рандомізоване польове експериментальне дослідження, яке вводило ФО в навчальну групу чотири рази по 90 хвилин, і це позитивно вплинуло на рівень знань [125].

У Чилі був випробуваний курс ФО для студентів педагогіки історії та географії як вибіркового курсу, що тривав 16 тижнів (32 години). Метою курсу було

спрямоване навчання економіки та фінансів, розвиток практичних навичок і формування позитивного ставлення до цих тем [5].

Багато ініціатив у всьому світі включають та впроваджують фінансову освіту (ФО); однак повільний прогрес у підвищенні рівня фінансової грамотності вказує на те, що не всі підходи працюють для кожного і повинні бути адаптовані для конкретної аудиторії.

Отже, хоча ФО у закладах вищої освіти може не призвести до негайних змін, вона є основою для поступового розвитку.

2.2. Підвищення фінансової грамотності педагогів як чинник підвищення фінансової грамотності студентів

Фінансова грамотність все більше сприймається як важлива компетенція для безперервного навчання, що підтверджується її інтеграцією в численні програми для навичок 21 століття [105]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає фінансову грамотність як «знання та розуміння фінансових концепцій та ризиків, а також навички, мотивацію і впевненість застосовувати ці знання для прийняття ефективних рішень у різних фінансових контекстах, з метою покращення фінансового добробуту осіб і суспільства, а також для участі в економічному житті» [100, с. 24]. Наявні дослідження вказують на те, що фінансова грамотність корелює з фінансовими результатами як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [55]. Фінансово грамотні споживачі частіше інвестують на фондовому ринку та більше займаються плануванням пенсії, що призводить до збільшення накопичення капіталу [79; 130]. Натомість низький рівень фінансової грамотності пов'язаний із несприятливими фінансовими поведінковими рисами та результатами, такими як висока вартість позик і накопичення боргів. Крім того, вважається, що фінансова грамотність споживачів стимулює конкуренцію та інновації на фінансових ринках, що підвищує ефективність ринку. Оскільки важливість фінансової

грамотності зростає, викликає занепокоєння, що лише третина дорослих у світі є фінансово грамотними [69].

З метою підвищення рівня фінансової грамотності серед населення все більше країн розробляють стратегії для впровадження фінансової освіти в школах (OECD, 2016). Серед інших причин на користь шкільних програм – те, що вони забезпечують доступ до освіти для всіх учнів, незалежно від їх соціально-економічного становища, здатності батьків передавати фінансові навички чи самовибору курсів. Метааналіз ефективності фінансової освіти показав позитивний та значущий ефект шкільних програм з фінансової освіти [62]. Однак, хоча цей огляд висвітлює різні фактори, які впливають на розміри ефекту програм (наприклад тривалість), він не оцінює вплив якості навчання та поведінки викладачів чи ефективність підготовки вчителів. Однак, порівнюючи два фінансові освітні програми в США [127], припускають, що рівень підготовки вчителів може пояснити спостережувану різницю в ефектах програм. Вони навіть доходять висновку, що підготовка педагогів може бути вирішальною для ефективності фінансової освіти. Тому ми теж звернемося до ролі професійного розвитку вчителів в ефективності фінансової освіти.

Кваліфіковані педагоги дійсно вважаються однією з основних умов для ефективної фінансової освіти. Однак сучасні викладачі часто відчують недостатню впевненість у своїх компетенціях щодо фінансових тем. Хоча численні програми фінансової освіти включають зусилля з професійного розвитку вчителів для їх підготовки, наприклад [16], більшість досліджень оцінюють лише результати навчання студентів, не звертаючи увагу на те, наскільки професійний розвиток вчителів сприяв процесу навчання. Є кілька винятків, серед яких дослідження [121], які показали позитивний вплив педагогів на успішність студентів [42]. Проте в цих дослідженнях викладачі не були випадковим чином розподілені на різні умови навчання. На відміну від них, у дослідженні Compen та співавт. [29] було проведене рандомізоване контрольоване дослідження для оцінки впливу ініціативи з онлайн-професійного розвитку вчителів у вигляді серії

інтерактивних вебінарів. Було показано, що ініціатива успішно підвищила рівень фінансової грамотності. Однак обмеженням цієї серії вебінарів була їхня обмежена масштабованість. Одночасно могли брати участь не більше дванадцяти педагогів, оскільки вебінари проводилися з модерацією, і заохочувалося активне та колективне навчання.

Кваліфіковані викладачі дійсно вважаються однією з основних умов для ефективної фінансової освіти. Однак сучасні педагоги часто відчують недостатню впевненість у своїх компетенціях щодо фінансових тем [132]. Хоча численні програми фінансової освіти включають зусилля з професійного розвитку вчителів для їх підготовки, наприклад [16], більшість досліджень оцінюють лише результати навчання студентів, не звертаючи увагу на те, наскільки професійний розвиток вчителів сприяв цьому. Є кілька винятків, серед яких дослідження [53; 121], які показали позитивний вплив на успішність учнів тих викладачів, які брали участь у магістерському курсі з особистих фінансів, а також у тренінгах для вчителів в рамках програм Financial Fitness For Life [42].

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1. Ефективні практики з підвищення рівня фінансової освіти

Коли ключові елементи ефективної програми фінансової освіти для дорослих реалізовані, знання та зміни поведінки можуть відбутися у тих осіб, які активно беруть участь у програмі. Метою більшості програм фінансової освіти є покращення фінансового благополуччя споживачів та, в кінцевому підсумку, позитивний вплив на їхнє загальне благополуччя [32], а також на економічне та соціальне благополуччя громади та суспільства.

Шляхи до досягнення більшого фінансового благополуччя були концептуалізовані в кількох рамках [22], де фінансова освіта виступає як втручання або посередник, що впливає на фінансову поведінку. Ці рамки підкреслюють складність навчання дорослих у сфері фінансового благополуччя, ілюструючи та організовуючи дієві чинники. Наприклад особисті фактори (соціально-демографічні характеристики, математичні навички, життєвий етап, особисті риси, фінансова соціалізація тощо) та контекстуальні фактори (соціальні, економічні, ринкові, правові, політичні та технологічні) є центральними в рамках, де як фінансове благополуччя, так і фінансова поведінка інтегровані у ці контекстуальні та особистісні чинники [22].

Фінансова освіта зазвичай розробляється для висвітлення конкретних тем, таких як кредит, інвестиції або придбання житла, і часто націлена на певні аудиторії, наприклад, військовослужбовців або домогосподарства з низьким доходом [126]. Освіта з фінансового управління, що включає навчання щодо кредитів, страхування та інвестицій, базується на основах споживчої освіти. З часом право на інформування, вибір, бути почутим і на відшкодування, а також право на споживчу освіту стали невід'ємною частиною ширшого бачення прав і потреб споживачів [33].

Ранні дослідження ефективності фінансової освіти зосереджувалися на програмах, спрямованих на конкретні аудиторії. Вони часто були пов'язані з певними діями та поведінкою або з конкретними продуктами [45]. Більш сучасні дослідження зосереджуються на фінансовій освіті як одному з цілої низки втручань, що сприяють фінансовій спроможності осіб та сімей [19]. Коли фінансова освіта розглядається таким чином, вона сприймається як аспект фінансової спроможності, окремий та унікальний від фінансового коучингу та фінансового консультування. Вона також відрізняється від інших аспектів, таких як доступ до продуктів і послуг, що теж сприяють фінансовій спроможності.

Для цілей цього розділу фінансова освіта визначається як будь-яка ініціатива чи програма, незалежно від того, чи є вона окремим заходом або частиною навчальної серії, яка сприяє зміні знань, навичок або поведінки учасників [88]. Крім того, багато програм фінансової освіти допомагають вирішувати питання, пов'язані з установками або прагненнями, такими як впевненість та ефективність. У деяких випадках фінансова освіта є обов'язковою або надається з мотивацією. Наприклад, у США Конгрес зобов'язав боржників пройти програму фінансової освіти на початку та в кінці процесу споживчого банкрутства [118].

Загалом, причинно-наслідковий зв'язок між фінансовою освітою, фінансовою грамотністю та фінансовими результатами в наявних даних слабо продемонстрований, частково – через недосконалість дизайну оцінювання [26; 30]. Навіть коли повідомляється про перспективні результати, можливості для повторення або порівняння результатів програм обмежені. Публічні та приватні організації не завжди здатні застосовувати суворий підхід під час розробки, впровадження та оцінювання своїх фінансово-освітніх ініціатив. Крім того, концептуалізовані моделі, які визначають теорію змін або процес розвитку для досягнення фінансового благополуччя, не завжди враховуються. Як наслідок, результати програм можуть не відслідковуватись через відсутність ретельної оцінки, тому неясно, чи досягнуті очікувані результати. Сфера фінансової освіти,

як і багато інших сфер, не має єдиної програми, яка б відповідала суворим вимогам програм на основі доказів, здебільшого через вартість та "реальні" труднощі, що виникають при навчанні дорослих. Проте оцінка фінансових програм все ж можлива. Оцінка навчальної програми Money Smart Федеральної корпорації страхування депозитів [169] є прикладом, який наближається до необхідної жорсткості для відповідності стандартам, заснованим на доказах.

3.2. Структура навчання дорослих фінансової грамотності

Цей розділ оглядає кілька ключових елементів, необхідних для розробки та впровадження ефективної програми фінансової освіти для дорослих.

Ефективна фінансова освіта для будь-якої аудиторії вирізняється системним та повторюваним процесом розробки програми, що включає кроки, як-от: оцінка потреб, планування програми, впровадження, оцінка та моніторинг. Якість і ефективність програми фінансової освіти страждають, коли процеси розробки, впровадження та оцінювання програми не отримують належної уваги. Логічна модель та теорія змін, як правило, є основою для розробки ефективних програм, включаючи фінансову освіту. Теорія змін ґрунтується на обґрунтуванні того, як програма спричинить зміни, і описує деякі з шляхів, що їх учасники мають пройти, щоб змінитись [103].

Визначення того, на якому етапі змін перебуває учасник, допомагає сформулювати цілі та діяльність освітньої програми для створення змін. Цілі програми, як правило, стосуються знань, ставлення, навичок та/або прагнень. Ефективність фінансової програми залежить від мотивації особи змінюватися або творити зміни, і проявляється лише тоді, коли навчальні цілі активуються учасником у вигляді змін.

Створення програм, які підтримують зміни у фінансовій поведінці, вимагає розуміння аудиторії. Від цього залежить розробка необхідних втручань, які повинні базуватися на результатах, яких програма намагається досягти. Наприклад програма, орієнтована на скорочення боргів, буде значно відрізнятися

від програми, що допомагає учаснику навчитися планувати пенсійне забезпечення.

Логічна модель – це інструмент, який можна використовувати для проєктування програм, що зв'язують результати (що ви хочете, щоб учасники дізналися, зробили та стали в майбутньому) з ресурсами (вхідними даними, цільовою аудиторією та дизайном програмних заходів). Найкращі результати для учасників досягаються, коли є сильний зв'язок між контентом, процесом навчання та бажаними результатами. Community Tool Box, яку надає Центр громадського здоров'я та розвитку Університету Канзасу, пропонує детальні інструкції для розробки логічних моделей. Вони доступні на сайті [28].

Андрагогіка – це методи та принципи, що використовуються в освіті для дорослих. Вона визначає основні характеристики, які відрізняють дорослих учнів від молодших. Дорослі учасники навчання приносять свої накопичені життєві досвіди, знання та здатність до самостійного навчання в процес навчання загалом, і, зокрема, у вивченні фінансів. Попередні дослідження показують позитивний зв'язок між попередніми фінансовими знаннями дорослої особи і її «пошуком фінансової освіти, фінансових порад і інформації про споживчі продукти» [27, с. 322]. Дорослі часто орієнтовані на досягнення конкретних цілей, які можуть бути як внутрішньо, так і зовнішньо мотивованими, але зазвичай мають більш внутрішній характер. Це стосується як загального навчання, так і вивчення фінансів.

Важливо, що дорослі учні в цілому, і зокрема в контексті фінансової грамотності, повинні розуміти, чому їм потрібно вивчати нову інформацію чи навички. Дорослі учні зазвичай оцінюють релевантність навчального контенту чи матеріалів на основі свого досвіду. У своєму дослідженні переваг фінансової освіти [111] зазначають: «Освітні заходи частково залежать від того, чи можуть ці програми ефективно заповнити потенційний інформаційний розрив, який може існувати. Заповнення цього розриву залежить від розпізнавання найбільш важливих тем, визначення найбільш непорозумілих понять та визначення того, як

цю інформацію можна передати найефективніше дорослим, які шукають інформацію про особисті фінанси» [111, с. 12].

Усі учні потребують поваги і найкраще вчаться, коли вони є активними учасниками навчального процесу. Дорослі вчаться ефективніше, коли отримують своєчасний та відповідний зворотний зв'язок і підтримку щодо того, що вони вивчають. Крім того, вони краще засвоюють матеріал в неформальній та особистісно орієнтованій атмосфері.

Існує багато факторів, які впливають на успіх освіти з фінансової грамотності для дорослих. Навчальне середовище, включаючи якості викладача, індивідуальні уподобання в навчанні та усвідомлення учнем свого етапу змін у контексті методики викладання, впливають на ймовірність успіху програми у зміні фінансових знань, впевненості, навичок, прагнень і поведінки.

Дорослі учні «голосують ногами» – тобто, якщо їм не подобається навчальне середовище або контент є непридатним, вони не братимуть участь у програмі або не повернуться для наступних занять. Тому створення навчального середовища, що відповідає унікальним характеристикам дорослих учнів, є надзвичайно важливим. Навчальне середовище для дорослих включає не тільки фізичний простір і атмосферу, але й відповідність матеріалу з фінансового управління, який пропонується [137]. Важливо, що попередні дослідження з фінансової освіти рекомендують активно цікавитися вподобаннями дорослих учнів і тим, що для них буде найбільш корисним у контексті навчального середовища та методів доставки [111].

Фінансовий викладач є головним актором у створенні навчального середовища і сприянні навчанню. Характеристики викладача, такі як його ставлення, компетентність і підготовленість, безпосередньо та опосередковано впливають на навчальне середовище і на те, чи буде досягнуто ефективного навчання та змін у дорослих. На жаль, у деяких випадках фінансові викладачі є волонтерами, працюють неповний робочий день і не мають спеціальної

підготовки з принципів навчання дорослих, методів викладання або педагогіки, а також не мають достатніх знань з фінансової грамотності [45].

Оскільки дорослі мають попередній досвід, який сформував їхнє розуміння фінансових практик, вони хочуть будувати нові знання на основі власного досвіду або вчитися з нього. Вони мають фінансові потреби та бажання, які мотивують їх шукати нові можливості для навчання. Мотивація може бути зумовлена надзвичайними фінансовими ситуаціями або кризами, такими як дзвінки від колекторів, відключення електропостачання чи повідомлення про виселення. Крім того, вони часто мають безліч вимог і потребують своєчасної та релевантної інформації. Тому створення безпечних умов для навчання, розуміння мотивацій учнів і розробка навчальних заходів, що допомагають вирішити ідентифіковані проблеми, сприятиме успіху викладача в залученні учнів і досягненні позитивних результатів. Оскільки дорослі учні прагнуть до успіху, але часто починають навчання з певним хвилюванням, додатковий стрес, спричинений непридатним навчальним середовищем, може заважати процесу навчання.

Для створення розслабленого, довірчого та безпечного навчального середовища необхідно враховувати розташування й атмосферу простору, де проходитиме навчання. При цьому варто наперед відповісти на такі питання: Чи доступний цей простір? Чи є він запрошуючим та комфортним? Чи буде надано напої чи перекуси? Чи є важливим забезпечення анонімності під час навчальних заходів? Якщо навчання відбувається в групі, то яким чином будуть обговорюватися історії або надаватися відгуки? Незалежно від того, чи йдеться про загальне навчання дорослих, чи про фінансову освіту, правильна атмосфера допомагає знизити бар'єри для навчання та створює таку навчальну атмосферу, яка дозволяє вивчати нові ідеї та концепції.

Дорослі хочуть, щоб те, що вони знають, було підтверджено, і для того, щоб бути відкритими до нової інформації та розвитку навичок, їм потрібне середовище, яке поважає їх досвід. Повага та співпраця у навчанні з дорослими учасниками дають їм можливість бути більш відкритими до змін. У фінансовій

освіті Дж. Бакленд [24] підкреслює важливість «навчання в контексті», що означає навчання через взаємодію та дискусії, дозволяючи учасникам глибше зрозуміти свої упередження та припущення. Навчання посилюється в позитивних стосунках, які позначаються термінами «прийняття, відкритість і дружелюбність», в той час як воно зменшується в негативних стосунках, позначених «недовірою, відсутністю впевненості та невічливістю» [24, с. 18]. Крім того, практика фінансових навичок і прийняття споживчих рішень допомагає закріпити знання і змушує учнів переосмислювати попередні знання та навички; неформальне обговорення дозволяє з упевненістю застосовувати знання на практиці.

Важливо розуміти, що модальні переваги можуть впливати на поведінку людей, зокрема на процес навчання. Ці переваги не є фіксованими і можуть змінюватися в короткостроковій перспективі, але залишаються стабільними в довгостроковій. Викладачі можуть підбирати навчальні стратегії, що відповідають навчальним уподобанням студентів; коли вони узгоджуються, інформація зазвичай краще засвоюється та є більш мотивуючою. Оскільки учасники будь-якого курсу чи майстер-класу з фінансової освіти, ймовірно, мають різні навчальні переваги, важливо використовувати змішану стратегію.

Другий підхід до розуміння навчальних переваг фокусується на теорії множинних інтелектів. Г. Гарднер [47] зазначає, що ці інтелекти рідко працюють незалежно один від одного, а використовуються одночасно і доповнюють один одного, коли людина вирішує проблеми. Гарднер стверджує, що навчальні стилі визначаються тим, як індивід найкраще підходить до виконання різних завдань і роботи з матеріалами. Теорія множинних інтелектів вказує, що кожна людина має всі вісім видів інтелекту в різному ступені розвитку, і стиль навчання не залежить від того, в якій області людина найбільш розумна. Вісім напрямків інтелекту – це:

1. Лінгвістичний інтелект – уміння знаходити правильні слова для вираження своїх думок.

2. Логіко-математичний інтелект – здатність кількісно оцінювати речі, створювати гіпотези та доводити їх.

3. Просторовий інтелект – вміння візуалізувати світ у тривимірному просторі.

4. Інтрапсихічний інтелект – розуміння себе, своїх почуттів і бажань.

5. Інтерпсихічний інтелект – здатність відчувати почуття та мотивацію інших людей.

6. Музичний інтелект – уміння розрізняти звуки, їх тон, темп, ритм та тембр.

7. Натуралістичний інтелект – розуміння живих істот і природного світу.

8. Тілесно-кінестетичний інтелект – здатність координувати розум з тілом.

Традиційні ініціативи фінансової освіти зазвичай фокусуються на логіко-математичних та лінгвістичних аспектах під час створення навчальних заходів.

Ще один важливий аспект навчання стосується пам'яті, когнітивних здібностей дорослого учня та функціонування мозку. Дослідження в галузі фінансової грамотності показують, що дорослі з вищими когнітивними здібностями можуть легше засвоювати інформацію про фінансову грамотність. Література вказує на існування численних шляхів збереження інформації, а стратегії навчання, що інтегрують використання цих шляхів, покращують процес навчання. Чим більше місць для зберігання інформації, тим легше учням доступати та застосовувати її в майбутньому. Наприклад, мультисенсорний підхід використовує візуальні/читальні, слухові та кінестетичні заняття. Нижче наводяться основні принципи навчання дорослих з урахуванням функціонування мозку [86, с. 162–170]:

- Навчання є спільним і залежить від взаємодії з іншими.
- Дорослий мозок створює значення, пов'язуючи минуле з теперішнім у знайомі шаблони.
- Емоції та стрес можуть негативно впливати на навчання.

- Дорослі навчаються як через свідому зосереджену увагу, так і через несвідоме периферійне оброблення.

- Дорослі учні обробляють інформацію через кілька шляхів пам'яті.

- Дорослий мозок унікально організований і ніколи не припиняє навчатися.

- Здоровий спосіб життя сприяє оптимальному навчанню.

Найкращі практики для того, щоб зробити навчання більш привабливим і запам'ятовуваним для дорослих, включають використання технік, що залучають різні види інтелекту, такі як розповідання історій, візуальне мистецтво, робота в малих групах, ведення журналу, рух, практика навичок, створення та інтерпретація шаблонів або візуальних матеріалів, вивчення випадків, рольові ігри, саморефлексія та обмін досвідом [86].

Багато фінансових викладачів вже застосовують творчі підходи для того, щоб допомогти дорослим зрозуміти фінансові концепції. Наприклад, теленовели були ефективно використані в аудиторії дорослих [119], а молоді люди отримали користь від інтеграції механізмів ігор у фінансову освіту. Зростає використання цифрових технологій як педагогічних засобів чи ресурсів у фінансовій освіті. Вей та Вонг [133] надали докладний огляд використання цифрових технологій викладачами. Вони цитують М. МакКорміка [87], коли зазначають: "Швидке впровадження цифрових освітніх ресурсів часто ґрунтується на припущенні, що цифрові медіа, такі як комп'ютерні ігри, симуляції, інтерактивні навчальні посібники та віртуальні навчальні середовища, покращать попередні практики, які досі не дали послідовних доказів ефективності як для молоді, так і для дорослих" [87, с. 1].

Ефективні фінансові викладачі використовують різноманітні види діяльності, щоб залучити учасників з різними стилями навчання. Коли мова йде про те, як врахувати стилі навчання та з чого почати розробку програми, модель навчального циклу Д. Колба є кращою практикою, яка представлена чотирьохетапним циклом навчання [89]. Конкретний досвід трансформується у концепції через рефлексію, що, врешті, веде учня до прийняття рішень для нових

навчальних досвідів. Учень може почати з будь-якої частини цього циклу, але Д. Колб [70] стверджує, що для ефективного навчання учень повинен пройти всі етапи циклу. Залежно від навчальних уподобань, дорослі учні можуть проявляти успіх на певних етапах циклу, але їм потрібно навчитися навичкам на тих етапах, де виникає більше труднощів. Ефективне навчальне заняття використовуватиме різні види діяльності, щоб допомогти учням пройти через кожен етап.

3.3. Методичні рекомендації для навчання дорослих фінансової грамотності

Знайте своїх учасників і їхні родини.

Індивідуальний підхід може бути дуже ефективним. Почніть з оцінки потреб, щоб визначити конкретні фінансові проблеми, цілі та обставини дорослих учнів. Інструменти оцінки допоможуть виявити прогалини в інформації, визначити необхідні навички, підтримку мотивації та можливості для застосування знань і навичок, а також встановити межі того, що можна досягти.

Надавайте практичну, актуальну та своєчасну інформацію.

Допоможіть учням перетворити наміри на дії. Найефективнішим є той контент, який безпосередньо стосується їхнього життя і є корисним. Розгляньте можливість використання нових технологій, щоб досягти учнів у той момент, коли інформація буде найбільш актуальною для прийняття фінансових рішень та дій. Замість того щоб намагатися охопити всю освіту одразу, "зустрічайте людей там, де вони є", зосереджуючись на їхніх проблемах, визначаючи дрібні цілі в межах більших завдань, з'єднуючи їхні фінансові цілі з навчальними матеріалами та забезпечуючи культурну релевантність інформації.

Поліпшення ключових фінансових навичок.

Знання того, як і коли шукати надійну інформацію для прийняття фінансових рішень, – це лише перший крок. Включайте діяльності, які дають дорослим учням можливість практикувати обробку інформації та прийняття фінансових рішень. Створення можливостей для саморефлексії та самооцінки, а

також для практики навичок допомагає учням побачити негайну застосовність фінансових навичок, що стосуються їхнього життя. Наприклад, планування за принципом "якщо-то", підкріплення поведінки або прості правила і орієнтири можуть підтримати процес прийняття фінансових рішень і їх виконання. Показуйте переваги дослідження варіантів і надавайте можливості для практики фінансових виборів через симуляції та досвідчене навчання.

Будуйте на мотивації.

Заохочуйте учнів зв'язувати фінансові рішення з фінансовими цілями, що є для них особисто важливими. Потім направляйте їх на трансформацію того, де, коли і як вони планують діяти, у конкретні кроки. Нарешті, через позитивний зворотний зв'язок і підтримку допомагайте їм зрозуміти, що поступові маленькі дії з часом дають результат. Дозвольте учневі визначити успіх у такий спосіб, який мотивує; використовуйте нагадування, підштовхування та підтримку однолітків, святкуйте досягнення разом з учнями, щоб підтримати та зміцнити мотивацію.

Полегшіть прийняття правильних рішень і їх виконання.

Концепція контексту прийняття рішень означає "умови, в яких [учасники] приймають і реалізують рішення" [32, с. 50]. Хоча учасники можуть впливати на ці сили, багато ситуаційних факторів лежать поза контролем особи. Програми та постачальники послуг можуть налаштувати деякі з цих факторів. Важливо усвідомлювати, як люди реагують. Наприклад, чи схильні учасники здаватися через труднощі, обирати простіше рішення або звертати увагу лише на найбільш помітну інформацію. Пропонуйте мости між навчальним контентом і фінансовими діями. Пам'ятайте, що прості нагадування можуть бути так само ефективними, як і фінансові стимули.

Підвищення стандартів для фінансових педагогів.

Хоча наразі немає загально прийнятих стандартів для фінансових педагогів, добровільні сертифікації можуть свідчити про рівень володіння матеріалом і здатність ефективно його викладати. Прикладами таких сертифікацій є

Сертифікований педагог з особистих фінансів та сімейного бюджету [6]; Акредитований фінансовий консультант [11]; Тренер з фінансової підготовки [11]; та Сертифікований педагог з особистих фінансів [43]. Фінансові педагоги також можуть отримати професійні кваліфікації, такі як Сертифікований фінансовий планувальник або відповідні академічні дипломи, зокрема в галузі фінансового планування та консультування.

Надавання постійної підтримки.

Безперервні можливості для розвитку знань та впевненості, постановки цілей і отримання зворотного зв'язку створюють необхідні моменти, щоб підняти фінансову освіту з одноразових контактів до співпраці з дорослими учнями на шляху до досягнення їхніх фінансових цілей. Важливими ролями для фінансових педагогів є роль спільного учня та фасилітатора навчання. Фінансове коучинг і консультування є прикладами послуг з підвищення фінансової спроможності, що забезпечують регулярну підтримку, і, хоча ці послуги різняться, у поєднанні з фінансовою освітою вони можуть призвести до більшої ефективності.

Оцінка впливу.

Для виявлення ефективних практик фінансової освіти необхідно їх оцінювати. Вимірювання як результатів процесу, так і прогресу учнів у досягненні цілей може підтримати дослідження, спрямовані на виявлення та просування ефективних практик фінансової освіти. Наприклад, педагог може використовувати картування процесів, щоб визначити, чи є значне зниження участі, відслідковувати успіх через застосування кращих практик, підсумованих тут, використовувати спільний набір основних показників результатів для фінансової освіти або вимірювати зміни у фінансовому добробуті, що є кінцевим результатом для учнів.

Хоча основна увага в фінансовій освіті дорослих зазвичай зосереджена на самому процесі навчання, характеристики індивідуальних учнів також є важливими. Наприклад, учень повинен [136, с. 108–109]:

- Вірити, що він перебуває в групі ризику і що наслідки можуть бути серйозними.
- Вірити, що запропонована поведінка зменшить його ризики або запобігатиме проблемі.
- Вірити, що переваги виконання цієї поведінки (вигоди) переважають над її недоліками (витратами).
- Намагатися виконати цю поведінку.
- Вірити, що вони можуть виконати цю поведінку (самоефективність).
- Вірити, що виконання цієї поведінки відповідає їхньому образу себе.
- Відчувати більший соціальний тиск на виконання цієї поведінки, а не на її уникання (соціальні норми).
- Мати менше перешкод для виконання цієї поведінки, ніж для її невиконання.

Нарешті, як вже згадувалося, не слід ігнорувати середовище, в якому відбувається навчання. Коли педагоги створюють доступне середовище, де учні відчують себе в безпеці, мають повагу і можуть активно брати участь у навчанні та практикуванні навичок, що є актуальними та своєчасними, фінансова освіта для дорослих буде більш ефективною.

Фінансовий педагог повинен ретельно спланувати створення ефективної програми для дорослих учнів. Це включає врахування характеристик учнів та педагогів, розробку програми, яка чутливо та оперативно реагує на потреби учнів, а також створення середовища, яке мотивує та заохочує до навчання та дій. Враховуючи різноманітність стилів навчання дорослих учнів, їх соціальне та емоційне походження, рівень мотивації та готовності до змін, а також різні рівні фінансової спроможності, ефективне фінансове навчання не є простим завданням.

Необхідні подальші дослідження для визначення шляхів та процесів, які впливають на зміни, коли особа бере участь у фінансовому навчанні, а також для визначення того, що є найважливішим. Хоча фінансова освіта часто розглядається як єдине рішення для покращення фінансової грамотності та фінансового стану

осіб, багато хто визнає, що фінансова освіта сама по собі не може вирішити структурні та політичні проблеми, які заважають фінансовій безпеці споживачів. Багато потреб дорослих учнів не можна вирішити лише через їхню індивідуальну поведінку; це питання, які вимагають політичних або публічних дій. Наприклад, фінансова освіта не може вирішити проблеми бідності, нерівності доходів, низькооплачуваних робіт, нерівності, фінансування освіти, політики охорони здоров'я та страхування та інші.

Захист прав споживачів також є ключовим чинником для допомоги людям досягати успіху. Майбутня робота має продовжити розширення бази доказів, що підтримують ефективні та перспективні практики у фінансовій освіті, щоб у дорослих учнів була більша ймовірність пережити трансформаційний досвід.

3.4. Суб'єктивні уявлення про фінансову грамотність в окремих соціальних групах (молодь та дорослі)

З метою з'ясування суб'єктивних уявлень про фінансову грамотність нами проведено анкетування молоді 18–24 роки та респондентів, вік яких 45–59 років. Анкетування проводилося онлайн із використанням Google Forms. Зміст розробленої анкети поданий у Додатку А. Учасниками дослідження у групі «молодь» стали студенти Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького.

Вибіркова сукупність відібрана для безпосереднього вивчення/залучення до дослідження – 102 особи, з яких 72 – молодь, 30 – дорослі. Групу дорослих долучено як референтну, оскільки, згідно із результатами звіту «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» саме ця група проявляє найкращу динаміку і найвищі результати за індексом фінансової грамотності. Крім того, саме ці групи представляють умовний початок та умовне завершення професійної кар'єри.

Проведене опитування є нерепрезентативним, оскільки отримані дані не можна поширювати на всю сукупність представників цих вікових груп, тому не

можемо зробити висновки по всій групі, а отримані кількісні дані характерні лише для тих, хто брав участь в опитуванні.

Отже, як і у вищезгаданому Звіті, нами обрана група у вікових рамках 45–59 років. Розподіл за статтю (рис. 3.1) засвідчив, що більшість учасників опитування в цій групі – жінки.

Дорослі опитані задекларували свою фінансову автономність: повну (29 осіб, 96,7 %) і практично повну (1 особа, 3,3 %) (рис. 3.2)

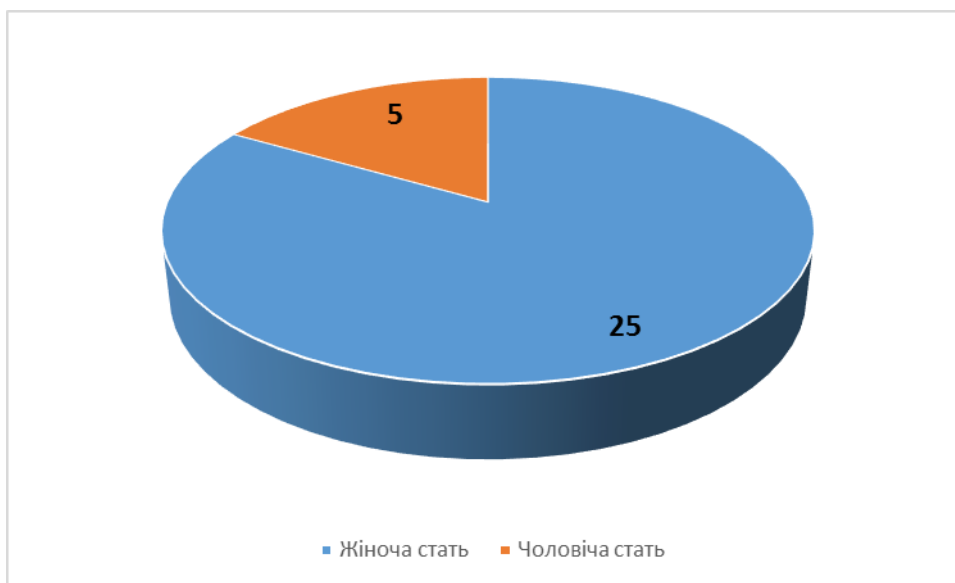

Рис. 3.1. Розподіл учасників дослідження (45–59 років) за статтю (осіб, N=30)

Джерело: результати власного дослідження

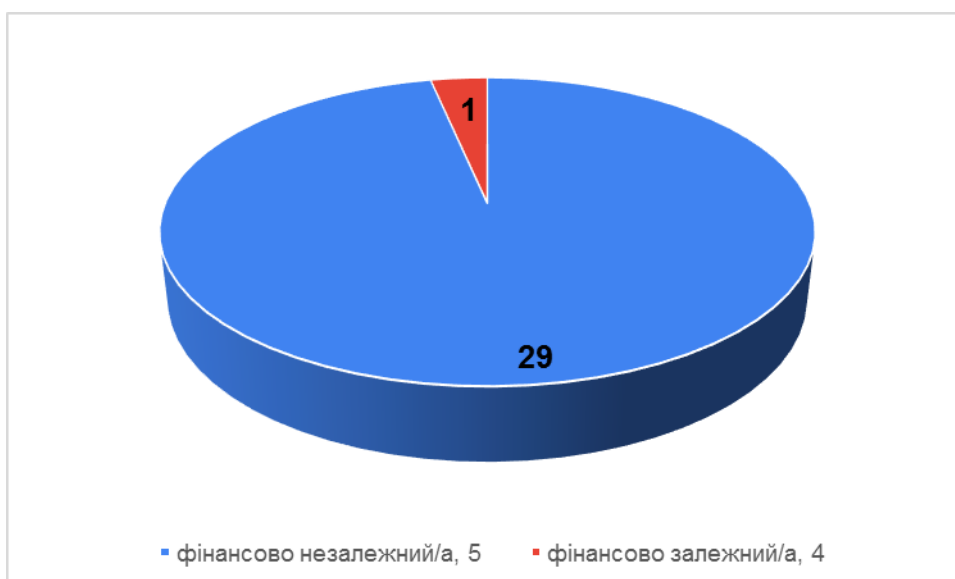

Рис. 3.2. Самооцінка рівня фінансової автономності за 5-бальною шкалою (осіб, N=30)

Джерело: результати власного дослідження

За рівнем оцінки ступеня довіри до фінансових установ опитані показали такі результати: середня оцінка – 2,03 бала з 5 (*рис. 3.3*).

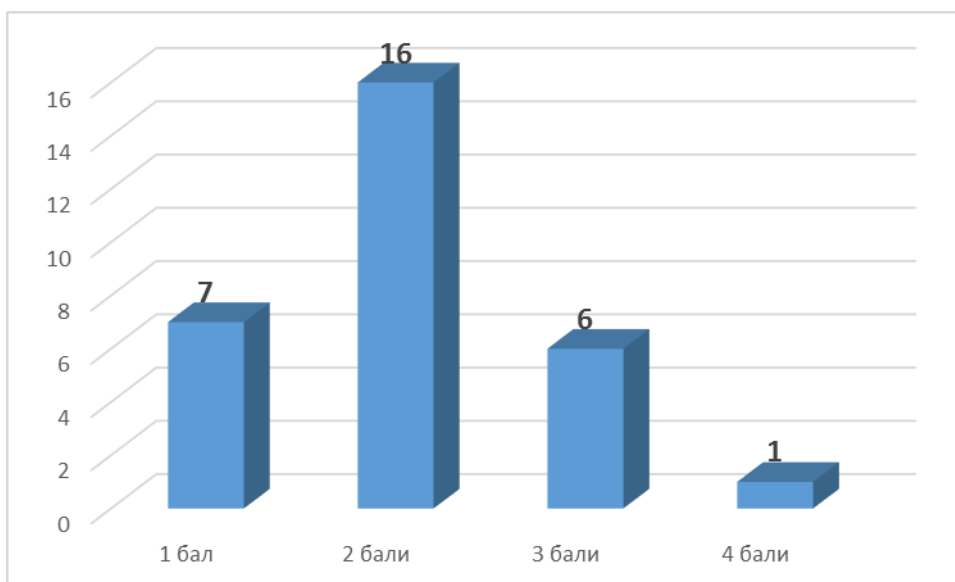

Рис. 3.3. Самооцінка рівня довіри до фінансових установ за 5-бальною шкалою (осіб, N=30)

Джерело: результати власного дослідження

100 % опитаних в групі 45–59 років ознайомлені з поняттям фінансової грамотності, однак тлумачать його по-різному (*рис. 3.4*).

Рис.3.4. Складники уявлень про фінансову грамотність (кількість разів вибору)

Джерело: результати власного дослідження

Слід зауважити, що значна кількість виборів складників «знання про фінанси» (29 разів, 96,7 %), «коректна поведінка з фінансами» (17 разів, 56,7 %) та «адекватне ставлення до фінансів» (17 разів, 56,7 %) відповідає структурі об'єктивних параметрів рівня фінансової грамотності (знання, поведінка, ставлення), досліджуваних у проаналізованому вище Звіті [164].

Попри високу оцінку власної фінансової автономності, опитані оцінили власну фінансову грамотність дещо гірше (рис. 3.5)

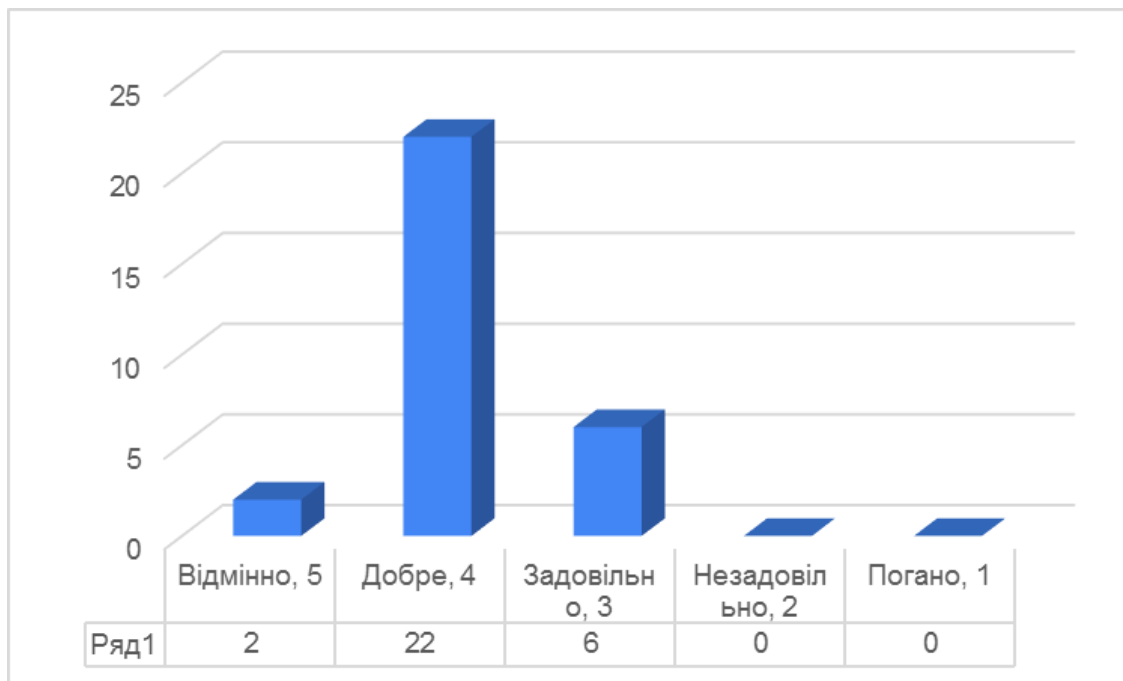

Рис. 3.5. Самооцінка рівня фінансової грамотності за 5-бальною шкалою (осіб, N=30)

Джерело: результати власного дослідження

На питання «Чи хотіли б Ви навчатися фінансової грамотності?» ствердно відповіли 23 опитаних (76,7 %), заперечно – 7 респондентів (23,3 %), з яких 2 – жінки. Натомість щодо спроб учитися фінансової грамотності «так» відповів 21 опитаний (70 %), «ні» – 9 осіб (30 %), при цьому в 16 респондентів (53,3 %) відповіді на ці питання не збігаються: наприклад, хотіли б учитися, але не намагалися вчитися і навпаки. Серед причин, що стали на заваді навчанню фінансової грамотності, опитані найчастіше називали відсутність часу (12 осіб, 40 %) та відсутність мотивації (7 осіб, 23,3 %). Іншими причинами також названі: відсутність видимих причин (4 особи, 13,3 %), недовіра до курсів, професійна причетність до фінансової сфери та інші.

Останнє питання було пов'язане із виявленням суспільних упереджень щодо грошей, закріплених у традиційних фольклорних формах. Ми вибрали прислів'я та приказки, де темою було гроші, за напрямками: знання про гроші, поведінка, ставлення (*табл. 3.1*). Також введені 3 дистрактори (висловлювання на тему грошей, які мають моральну спрямованість, але не стосуються уявлень про

традиційну фінансову грамотність) для того, щоби стимулювати обдумування теми традицій фінансової грамотності в Україні.

Таблиця 3.1

Складники фінансової грамотності: відображення у фольклорних формах

Знання про гроші	Поведінка з грошми	Ставлення до грошей	Дистрактори
Із копійки гривні робляться	Біда з грошми — біда без грошей	Безкоштовна тільки смерть, але за неї платиш цілим життям	Де гроші говорять, там правда мовчить
Гроші приходять кроком, а тікають галопом	Гроші — сила: одних підкуплять, других напоять, третім лиха накоять	Гаманець без грошей — клопоть шкіри	Зароблена копійка краща від краденого карбованця
	Де гроші лічать, туди не пхайся	Грошей багацько, а щастя мало	Ласий на гроші, як кіт на сало
	Не хочеш ворога мати, не треба грошей позичати	Грошима почуття не купиш	
	Рахуй гроші стиха, не зазнаєш лиха		
	Хома купив, Хома п'є, бо в Хоми гроші є		

Джерело: Складено самостійно на основі [158]

Звичайно, що наше групування фольклорних висловлювань на тему грошей за умовними складниками фінансової грамотності є суб'єктивним, як і зроблені вибори. Однак вважаємо, що ці зразки мали вплив на формування традиційних уявлень про гроші, поведінку з ними і ставлення до них, отже, певною мірою, формували суспільні виховні установки. Виходячи з цього, вважали доречним залучити їх до анкети й обробити отримані результати як ілюстративні.

Отже, наш вибір щодо знань про гроші суттєво підтриманий респондентами, які зробили 98,3 % виборів цих тверджень; щодо поведінки з грошми опитувані вибрали 61,1 %; із приводу ставлення до грошей дорослі вибрали 26,7 %

висловлювань. Дистрактори наявні у 6,7 % виборів, що, на нашу думку, може демонструвати розуміння змісту висловлювання, що схоже із нашим поясненням: ці прислів'я та приказки не стосуються тематики фінансової грамотності. Таким чином, дорослі демонструють непоганий рівень знань, розуміння необхідності відповідного типу поведінки з грошми та досить суперечливе ставлення до грошей. При цьому розділяють фінансову грамотність та морально-етичний компонент, пов'язаний із грошми.

Основна група, згідно з обраною темою і за вищезгаданим Звітом, нами обрана у вікових рамках 18–24 роки. Розподіл за статтю (рис.3.6) засвідчив, що більшість учасників опитування в цій групі, як і в референтній – жінки. Однак пропорція учасників краща серед молоді (30:42 проти 25:5).

Рисю 3.6. Розподіл учасників дослідження (18–24 роки) за статтю (осіб, N=72)

Джерело: результати власного дослідження

Опитані студенти виявили такі показники фінансової автономності (рис. 3.7)

Рис. 3.7. Самооцінка рівня фінансової автономності за 5-бальною шкалою (осіб, N=72)

Джерело: результати власного дослідження

Слід зауважити, що серед опитаних, які визнали себе повністю фінансово автономними (13 осіб), 7 – чоловічої статі, 6 – жіночої. Водночас серед тих, хто задекларував свою повну фінансову залежність (6 осіб), всі жінки. Середня самооцінка рівня фінансової автономії серед молоді 3,36, тоді як серед дорослих 4,97.

За рівнем оцінки ступеня довіри до фінансових установ опитані показали такі результати: середня оцінка – 3,3 бала з 5 (рис. 3.8).

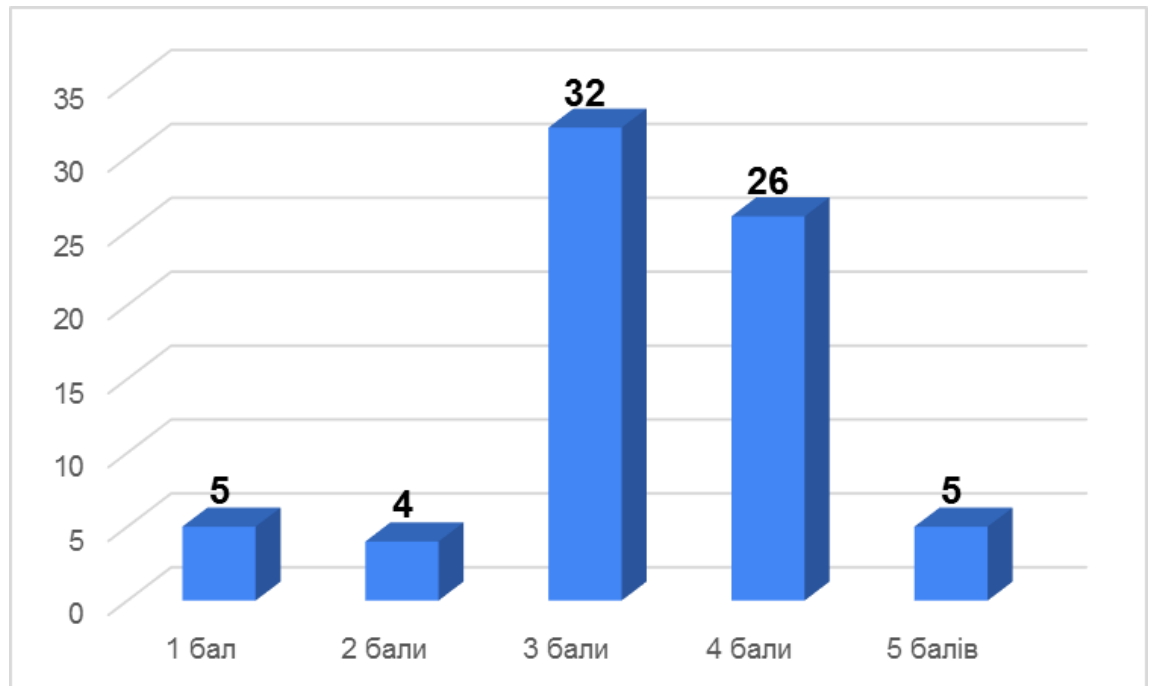

Рис. 3.8. Самооцінка рівня довіри до фінансових установ за 5-бальною шкалою (осіб, N=72)

Джерело: результати власного дослідження

97 % опитаних в групі 18–24 роки ознайомлені з поняттям фінансової грамотності, проте пояснюють його по-різному (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Складники уявлень про фінансову грамотність (кількість разів вибору)

Джерело: результати власного дослідження

Слід зауважити, що кількість виборів складників «знання про фінанси» (29 разів, 40,3 %), «коректна поведінка з фінансами» (53 рази, 73,6 %) та «адекватне ставлення до фінансів» (61 раз, 84,7 %) за двома показниками відповідає структурі об'єктивних параметрів рівня фінансової грамотності (знання, поведінка, ставлення), досліджуваних у проаналізованому вище Звіті [164]. Це вказує на суперечність між виявленим у звіті високим рівнем знань із фінансової грамотності та певною недооцінкою необхідності покращення знань про фінанси.

Різниця між самооцінками власної фінансової автономності (3,36) та власної фінансової грамотності (3,27) (рис. 3.11) складає 0,09, при цьому в групі 45–59 років ці ж показники (4,97 та 3,87) відрізняються на 1,1.

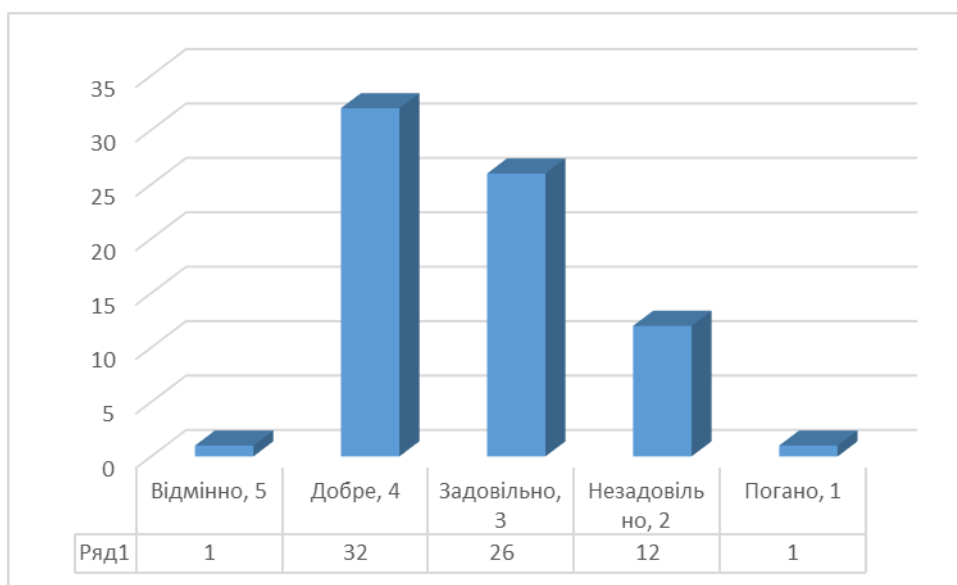

Рис. 3.10. Самооцінка рівня фінансової грамотності за 5-бальною шкалою (осіб, N=72)

Джерело: результати власного дослідження

На питання «Чи хотіли б Ви навчатися фінансової грамотності?» ствердно відповіли 61 опитаних (84,7 % проти 76,7 % серед дорослих), заперечно – 11

респондентів (15,3 % проти 23,3 %), з яких 6 – чоловіки. Із приводу вжитих спроб навчатися фінансової грамотності «так» відповіли 37 опитаних (51,4 % проти 70 %), «ні» – 35 осіб (48,6 % проти 30 %), при цьому в 32 респондентів (44,4 % проти 53,3 %) відповіді на ці питання не збігаються: наприклад, хотіли б учитися, але не намагалися вчитися і навпаки.

Серед основних причин того, що респонденти не навчалися фінансової грамотності, найчастіше називають відсутність часу (25 осіб, 34,7 %), недостатність інформації щодо можливостей навчатися (12 осіб, 16,7 %) та відсутність грошей як навчання, так і на подальше управління ними (10 осіб, 13,9 %). Цікавим, на нашу думку, є той факт, що респонденти, які аргументували відсутність спроб навчатися «у мене замало грошей», оцінили свій рівень фінансової автономії середнім балом 3, а рівень фінансової грамотності – на 2,86, тобто як задовільні.

Отже, наш вибір щодо тверджень, які стосуються знань про гроші підтриманий респондентами у групі 18–24 роки на 75,7 % (проти 98,3 % у групі дорослих) виборів цих тверджень; щодо поведінки з грішми опитувані вибрали 52,8 % тверджень (проти 61,1 %); із приводу ставлення до грошей дорослі вибрали 25,7 % висловлювань (проти 26,7 %). Як і щодо компонентів фінансової грамотності бачимо певну недооцінку знаннєвої компоненти в групі молоді. Дистрактори наявні у 22,2 % (проти 6,7 %) зроблених виборів. Таким чином, молодь демонструє і відповідний рівень знань, і розуміння окремого типу поведінки з грішми, а також неоднозначне ставлення до грошей, як і в групі дорослих. Опитані молоді люди слабше, ніж дорослі, розділяють проблеми фінансово грамотної та етично схвалюваної поведінки з грішми. Однак сама необхідність такого поділу свідчить про наявність певних суспільних упереджень щодо обговорення теми грошей та багатства. Вочевидь, це – результат дії низки чинників соціального характеру, що їх описано в першому розділі нашої роботи.

ВИСНОВКИ

З огляду на поставлені завдання та підсумовуючи результати проведеного наукового дослідження, можна зробити кілька важливих висновків.

1. Теоретичні засади проблеми соціальних аспектів фінансової грамотності українців свідчать, що це складне та багатогранне питання. Існують різні підходи до його розгляду, зокрема соціологічний, економічний, правовий, освітній, психологічний та культурологічний. Проаналізувавши наукову літературу та визначення, ми сформулювали власне: фінансова грамотність – це знання, які дозволяють формувати життєві установки, спрямовані на фінансове і соціальне благополуччя. Це визначення стало основою для подальшого дослідження проблеми.

Враховуючи, що формування соціуму є процесом, що триває у часі і ґрунтується на традиціях, переданих від покоління до покоління, ми дослідили історичні корені соціальних чинників, що впливають на фінансову поведінку через навчання та виховання. Аналізуючи соціальні причини низького інтересу до фінансів, негативного ставлення до грошей та низького рівня фінансових знань, ми виявили, що висловлювання, на кшталт «у мене занадто мало грошей, щоб цікавитися фінансовою грамотністю», формують історично зумовлені культурні патерни. Це підтверджується й результатами опитувань, де 22,2% молоді висловлюють дистракційні погляди щодо фінансової грамотності, що свідчить про значний вплив соціально-історичних чинників. Серед основних історичних причин низької фінансової грамотності – кріпацтво, бідність та неосвіченість.

Видатні українські просвітники кінця XIX – початку XX століття, такі як А. Шептицький та І. Франко, докладали значних зусиль для вирішення цієї проблеми. Однак радянська епоха, що була мілітарною і соціально-економічною за своєю природою, сприяла формуванню соціальної пасивності та фінансової безпорадності, що стало однією з передумов для виникнення сучасних соціальних чинників фінансової грамотності в Україні.

2. Для проведення емпіричного дослідження було розроблено програму, що містить кілька основних компонентів: формулювання дослідницької проблеми, визначення об'єкта та предмета соціологічного дослідження, постановку мети та завдань, концептуалізацію та операціоналізацію понять, формулювання гіпотези, методологію дослідження, опис вибірки та аналіз проблем дослідження.

Вивчення соціальних чинників фінансової грамотності на прикладі молоді відбувалося в об'єктивному та суб'єктивному контекстах. Об'єктивний контекст досліджувався на основі результатів Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору», а суб'єктивний – через опитування двох груп респондентів: молодь віком 18-24 роки (72 особи) та дорослі 45-59 років (30 осіб). Результати дослідження показали, що молодь знаходиться в групі ризику через низький рівень фінансових знань, ризиковану поведінку та суспільні стереотипи щодо грошей. Натомість люди середнього віку мають практичні знання та досвід у фінансових питаннях, що дозволяє їм краще орієнтуватися в соціальних установах та реаліях.

Ці чинники, зокрема вища фінансова стабільність і зменшення додаткового фінансового навантаження на групу 45-59 років, на відміну від молоді, яка стикається з нестабільністю та фінансовими труднощами через створення сімей, свідчать про необхідність системної фінансової освіти. Забезпечення такої освіти, особливо серед молоді, та державне регулювання фінансових послуг сприятимуть поліпшенню фінансового добробуту громадян і, зрештою, соціального благополуччя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adiputra I. G., Patricia E. The Effect of Financial Attitude, Financial Knowledge, and Income on Financial Management Behavior. *Tarumanagara International Conference on the Applications of Social Sciences and Humanities (TICASH 2019)*, Barat, Indonesia, 27–28 June 2019. Paris, France, 2020. URL: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200515.019> (date of access: 11.11.2024).
2. Agarwalla S. K., Barua S. K., Jacob J., Varma J. R. Financial Literacy among Working Young in Urban India. 2013. URL : <https://doi.org/10.2139/ssrn.2338723>
3. Online or on-campus? Analysing the effects of financial education on student knowledge gain / T. Agasisti et al. *Evaluation and Program Planning*. 2023. P. 102273. URL: <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2023.102273> (date of access: 11.11.2024).
4. Akben-Selcuk E., Altiok-Yilmaz A. Financial Literacy among Turkish College Students: The Role of Formal Education, Learning Approaches, and Parental Teaching. *Psychological Reports*. 2014. Vol. 115, no. 2. P. 351–371. URL: <https://doi.org/10.2466/31.11.pr0.115c18z3> (date of access: 11.11.2024).
5. The impact of attitudes on behavioural change: a multilevel analysis of predictors of changes in consumer behaviour / Í. Alí et al. *Revista Latinoamericana de Psicología*. 2021. Vol. 53. URL: <https://doi.org/10.14349/rlp.2021.v53.9> (date of access: 11.11.2024).
6. CPFFE: Certified Personal & Family Finance Educator - American Association of Family and Consumer Sciences. *Home - American Association of Family and Consumer Sciences*. URL: <http://aafcs.org/credentialing-center/professionalcertifications/cpffe> (date of access: 02.10.2024).
7. Antoni X. L., Saayman M., Vosloo N. The relationship between financial literacy and retirement planning, Nelson Mandela Bay. *International Journal of Business and Management Studies*. 2020. 12(2). P. 579–593. URL :

https://www.sobiad.org/eJOURNALS/journal_IJBM/arhieives/IJBM_2020-2ek/xl-antoni.pdf

8. Aprea C., Wuttke E. Financial Literacy of Adolescents and Young Adults: Setting the Course for a Competence-Oriented Assessment Instrument. *International Handbook of Financial Literacy*. Singapore, 2016. P. 397–414. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-0360-8_27 (date of access: 11.11.2024).

9. Arora A. ASSESSMENT OF FINANCIAL LITERACY AMONG WORKING INDIAN WOMEN. *Business Analyst*. 2016. 36 (2). P. 219–237

10. Artavanis N. T., Karra S. Financial Literacy and Student Debt. *SSRN Electronic Journal*. 2018. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3327151> (date of access: 11.11.2024).

11. AFC® Certification. *AFCPE*. URL: <https://www.afcpe.org/certification/accredited-financial-counselor/> (date of access: 26.09.2024).

12. Atkinson A., Messy F. A. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study (OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15; OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. 2012. Vol. 15. URL : <https://doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>

13. Bakar M. Z. A., Bakar S. A., Ayub S. H. Financial Education as Moderating Influence in Prudent Financial Management Practices among Malaysian Youth. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2020. Vol. 10, no. 2. URL: <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v10-i2/6856> (date of access: 11.11.2024).

14. Medically Smart, Fiscally Illiterate: Lack of Financial Education Leads to Poor Retirement Savings Strategies in Surgical Trainees / J. R. Barrett et al. *The American Surgeon*. 2022. P. 000313482210965. URL: <https://doi.org/10.1177/00031348221096579> (date of access: 11.11.2024).

15. BARUA R., KOH B., MITCHELL O. S. Does financial education enhance financial preparedness? Evidence from a natural experiment in Singapore. *Journal of Pension Economics and Finance*. 2017. Vol. 17, no. 3. P. 254–277. URL: <https://doi.org/10.1017/s1474747217000312> (date of access: 11.11.2024).
16. BATTY M., COLLINS J. M., ODDERS-WHITE E. Experimental Evidence on the Effects of Financial Education on Elementary School Students' Knowledge, Behavior, and Attitudes. *Journal of Consumer Affairs*. 2014. Vol. 49, no. 1. P. 69–96. URL: <https://doi.org/10.1111/joca.12058> (date of access: 11.11.2024).
17. BEAL D. J., DELPACHITRA S. B. FINANCIAL LITERACY AMONG AUSTRALIAN UNIVERSITY STUDENTS. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*. 2003. Vol. 22, no. 1. P. 65–78. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2003.tb00337.x> (date of access: 11.11.2024).
18. Bhushan Puneet, Medury Yajulu. Financial literacy and its determinants. *International Journal of Engineering, Business and Enterprise Applications*. 2013. Vol. 4. P. 155-160.
19. Bowen C. F. Financial knowledge of teens and their parents. *Journal Of Financial Counselling and Planning*. 2002. Is. 13(2). P. 93–102.
20. Bowen R., Hattermer K., Griffin K. Building financial capability: A planning guide for integrated services. Administration for Children and Families. 2015. URL : <https://www.acf.hhs.gov/ocs/policy-guidance/afi-resource-guide-building-financialcapability>
21. Brady S., Miller J., Balmuth A., D'Ambrosio L. A., Coughlin J. F. Factors contributing to the financial self-efficacy of student loan borrowers. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2021. Vol. 32(3). P. 493–506. DOI:10.1891/JFCP-19-00067
22. Financial well-being: A conceptualization and research agenda / E. C. Brüggén et al. *Journal of Business Research*. 2017. Vol. 79. P. 228–237. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.013> (date of access: 12.11.2024).
23. On the effect of financial education on financial literacy: evidence from a sample of college students / A. Brugiavini et al. *Journal of Pension Economics and*

Finance. 2018. Vol. 19, no. 3. P. 344–352.
URL: <https://doi.org/10.1017/s1474747218000276> (date of access: 12.11.2024).

24. Buckland J. Structural Barriers, Financial Exclusion, and the Possibilities of Situated Learning for Financial Education. *New Directions for Adult and Continuing Education*. 2014. Vol. 2014, no. 141. P. 15–24.
URL: <https://doi.org/10.1002/ace.20081> (date of access: 12.11.2024).

25. Capuano A., Ramsay I. What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics. *SSRN Electronic Journal*. 2011. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1793502> (date of access: 12.11.2024).

26. Carpena F., Zia B. The causal mechanism of financial education: Evidence from mediation analysis. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2020. Vol. 177. P. 143–184. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2020.05.001> (date of access: 12.11.2024).

27. Chin A., Williams A. K. Take-Up of Financial Education: Demographic Characteristics and Prior Knowledge. *Journal of Public Policy & Marketing*. 2019. Vol. 39, no. 3. P. 319–333. URL: <https://doi.org/10.1177/0743915619858928> (date of access: 12.11.2024).

28. Community Tool Box. *Community Tool Box*. URL: <https://ctb.ku.edu/en> (date of access: 09.09.2024).

29. Compen B., De Witte K., Schelfhout W. The impact of teacher engagement in an interactive webinar series on the effectiveness of financial literacy education. *British Journal of Educational Technology*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1111/bjet.13013> (date of access: 12.11.2024).

30. Consumer Financial Protection Bureau. (2014). Rigorous evaluation of financial capability strategies: Why, when, and how. URL : <https://www.consumerfinance.gov/data-research/research-reports/rigorous-evaluation-of-financial-capability-strategies-whywhen-and-how/>

31. Consumer Financial Protection Bureau. (2015). Financial well-being: The goal of financial education. URL : https://files.consumerfinance.gov/f/201501_cfpb_report_financial-wellbeing.pdf
32. Consumer Financial Protection Bureau. (2017). Effective financial education: Five principles and how to use them. URL : https://files.consumerfinance.gov/f/documents/201706_cfpb_fiveprinciples-financial-well-being.pdf
33. Consumers International. (n.d.). What are consumer rights? URL : <https://www.consumersinternational.org/who-we-are/faqs/#frequently-asked-questionswhat-are-the-consumer-rights>
34. Cude, B. J., Lawrence, F. C., Lyons, A. C., Metzger, K., LeJeune, E., Marks, L., & Machtmes, K. (2006). College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn, 2006. URL : https://www.researchgate.net/publication/229048212_College_students_and_financial_literacy_What_they_know_and_what_we_need_to_learn
35. Győri Á., Czako A. (2018). Some Features of Hungarian Financial Literacy in the Light of the Economic Behaviour of Small and Medium-sized Enterprises. *Public finance quarterly*. 2018. Vol. 63. P. 235–253.
36. Danes S. M., Rettig K. D. The role of perception in the intention to change the family financial situation. *Journal of Family and Economic Issues*. 1993. Vol. 14, no. 4. P. 365–389. URL: <https://doi.org/10.1007/bf01013985> (date of access: 12.10.2024).
37. DeLaune L. D., Rakow J. S., Rakow K. C. Teaching financial literacy in a co-curricular service-learning model. *Journal of Accounting Education*. 2010. Vol. 28, no. 2. P. 103–113. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jaccedu.2011.03.002> (date of access: 02.11.2024).

38. Diacon S. Investment risk perceptions. *International Journal of Bank Marketing*. 2004. Vol. 22, no. 3. P. 180–199. URL: <https://doi.org/10.1108/02652320410530304> (date of access: 11.08.2024).
39. Dickason Z., Ferreira S., McMillan D. Establishing a link between risk tolerance, investor personality and behavioural finance in South Africa. *Cogent Economics & Finance*. 2018. Vol. 6, no. 1. P. 1519898. URL: <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1519898> (date of access: 12.11.2024).
40. Ergün K. Financial literacy among university students: A study in eight European countries. *International Journal of Consumer Studies*. 2017. Vol. 42, no. 1. P. 2–15. URL: <https://doi.org/10.1111/ijcs.12408> (date of access: 12.11.2024).
41. Fernandes D., Lynch J. G., Netemeyer R. G. Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*. 2014. Vol. 60, no. 8. P. 1861–1883. URL: <https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849> (date of access: 06.06.2024).
42. Financial Fitness for Life | Financial Fitness for Life. *Financial Fitness for Life | Financial Fitness for Life*. URL: <https://ff4life.com/> (date of access: 12.06.2024).
43. Financial Industry Regulatory Authority. (n.d.). Certified Educator in Personal Finance. <https://www.finra.org/investors/professional-designations/cepf>
44. FINANCIAL LITERACY AS THE BASIS OF THE CULTURE OF UKRAINE'S POPULATION / A. M. Klochko et al. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2020. Vol. 1, no. 32. P. 463–469. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i32.200647> (date of access: 12.08.2024)
45. Fox J., Bartholomae S., Lee J. Building the case for financial education. *Journal of Consumer Affairs*. 2005. Vol. 39, no. 1. P. 195–214. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2005.00009.x> (date of access: 12.11.2024).
46. Fürstenau B., Hommel M. Developing financial competence about mortgage loans by informal learning using banks' online calculators. *Empirical Research in Vocational Education and Training*. 2019. Vol. 11, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s40461-019-0085-z> (date of access: 12.11.2024).

47. Gardner H. E. *Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century*. Basic Books, 2000.
48. Gerrans P. Undergraduate student financial education interventions: Medium term evidence of retention, decay, and confidence in financial literacy. *Pacific-Basin Finance Journal*. 2021. Vol. 67. P. 101552. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2021.101552> (date of access: 12.11.2024).
49. Goyal K., Kumar S. Financial literacy: A systematic review and bibliometric analysis. *International Journal of Consumer Studies*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1111/ijcs.12605> (date of access: 12.11.2024).
50. Grable J. E., Britt S. L., Webb F. J. Environmental and Biopsychosocial Profiling as a Means for Describing Financial Risk. *Taking Behavior*. 2008. Vol. 19(2). 16.
51. Gudmunson C. G., Danes S. M. Family Financial Socialization: Theory and Critical Review. *Journal of Family and Economic Issues*. 2011. Vol. 32, no. 4. P. 644–667. URL: <https://doi.org/10.1007/s10834-011-9275-y> (date of access: 28.08.2024).
52. Guide to the Margaret G. Reid Papers 1904-1990. The University of Chicago Library - The University of Chicago Library. URL: <https://www.lib.uchicago.edu/e/scrc/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.REIDMG> (date of access: 01.09.2024)
53. Harte, C. L., Harter J. F. R. Does a graduate course in personal finance for teachers lead to higher student financial literacy than a teacher workshop? *Journal of Consumer Education*. 2012. Vol. 29. P. 35–46. URL : <http://www.cefe.illinois.edu/JCE/archives/vol29.html>
54. Hasler A., Lusardi A. *The Gender Gap in the Financial Literacy*. Washington, DC: Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business. 2017. 23 p. URL : <https://gflec.org/wp-content/uploads/2017/07/The-Gender-Gap-in-Financial-Literacy-A-Global-Perspective-Report.pdf>

55. Hastings J. S., Madrian B. C., Skimmyhorn W. L. Financial Literacy, Financial Education, and Economic Outcomes. *Annual Review of Economics*. 2013. Vol. 5, no. 1. P. 347–373. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082312-125807> (date of access: 12.11.2024).
56. Hilgert M. A., Hogarth J. M. Household Financial Management: The Connection between Knowledge and Behavior. *Federal Reserve Bulletin*. 2003. Vol. 89(7). P. 309–322.
57. HUANG J., NAM Y., SHERRADEN M. S. Financial Knowledge and Child Development Account Policy: A Test of Financial Capability. *Journal of Consumer Affairs*. 2012. Vol. 47, no. 1. P. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1111/joca.12000> (date of access: 05.09.2024).
58. Hung A. A., Parker A. M., Yoong J. K. Defining and Measuring Financial Literacy. In RAND Labor and Population Working Paper Series, Santa Monica, CA: RAND, 2009. URL : <http://ssrn.com/abstract=1498674>
59. Huston S. J. Measuring Financial Literacy. *Journal of Consumer Affairs*. 2010. Is. 44(2). P. 296–316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
60. Is Financial Literacy Dangerous? Financial Literacy, Behavioral Factors, and Financial Choices of Households / T. Kawamura et al. *Journal of the Japanese and International Economies*. 2021. Vol. 60. P. 101131. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2021.101131> (date of access: 21.04.2024).
61. Integrating Individual Student Advising into Financial Education to Optimize Financial Literacy in Veterinary Students / C. Jones et al. *Journal of Veterinary Medical Education*. 2019. Vol. 46, no. 4. P. 562–572. URL: <https://doi.org/10.3138/jvme.1117-156r1> (date of access: 12.11.2024).
62. Kaiser T., Menkhoff L. Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*. 2020. Vol. 78. P. 101930. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101930> (date of access: 12.11.2024).
63. Kanduri S. Financial literacy knowledge assessment among college students in Hyderabad, India. *International Journal of Business Performance*

Management. 2021. Vol. 22, no. 2/3. P. 117.
URL: <https://doi.org/10.1504/ijbpm.2021.116413> (date of access: 12.11.2024).

64. Karakurum-Ozdemir K., Kokkizil M., Uysal G. Financial Literacy in Developing Countries. *Social Indicators Research*. 2018. Vol. 143, no. 1. P. 325–353.
URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1952-x> (date of access: 21.02.2024).

65. Kempson E. Framework for the development of Financial Literacy Baseline surveys: A Firstinternational Comparative Analysis. 2009. 32 p.

66. Khalisharani H., Johan I. R., Sabri M. F. The Influence of Financial Literacy and Attitude Towards Financial Behaviour Amongst Undergraduate Students: A Cross-Country Evidence. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 30, no. 2. P. 449–474. URL: <https://doi.org/10.47836/pjssh.30.2.03> (date of access: 12.11.2024).

67. Kharchenko O. FINANCIAL LITERACY IN UKRAINE: DETERMINANTS AND IMPLICATIONS FOR SAVING BEHAVIOR : A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of MA in Economics. Kyiv, 2011. 64 p. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/03/KHARCHENKO.pdf>.

68. Kim J. Financial knowledge and subjective and objective financial well-being. *Consumer Interest Annual*, 2001. Vol. 47(1). P. 1–3.

69. Klapper L., Lusardi A., van Oudheusden P. Financial literacy around the world: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey [Report]. International Bank for Reconstruction and Development/World Bank. 2015. <https://gflec.org/initiatives/sp-global-finlit-survey/>

70. Kolb D. *Experiential Learning: Experience As the Source of Learning and Development*. FT Press, 2014. 416 p.

71. Kyrk H. *A theory of consumption*. [New York] : Arno Press, 1976. 298 p.

72. Lanz M., Sorgente A., Danes S. M. Implicit Family Financial Socialization and Emerging Adults' Financial Well-Being: A Multi-Informant Approach. *Emerging*

Adulthood. 2019. Vol. 8, no. 6. P. 443–452.
URL: <https://doi.org/10.1177/2167696819876752> (date of access: 19.05.2024).

73. Lewis O. The Culture of Poverty. *Scientific American*. 1966. Vol. 215, no. 4. P. 19–25. URL: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1066-19> (date of access: 23.02.2024).

74. Li J. Serving as an Educator: A Southern Case in Embedded Librarianship. *Journal of Business & Finance Librarianship*. 2012. Vol. 17, no. 2. P. 133–152. URL: <https://doi.org/10.1080/08963568.2012.661198> (date of access: 12.11.2024).

75. Liu H.-C., Lin J.-S. Impact of Internet Integrated Financial Education on Students' Financial Awareness and Financial Behavior. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.751709> (date of access: 12.11.2024).

76. Lusardi A., Mitchell O. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *NBER*. URL: <https://www.nber.org/papers/w18952> (date of access: 21.02.2024).

77. Lusardi A. Financial Literacy Skills for the 21st Century: Evidence from PISA. *Journal of Consumer Affairs*. 2015. Vol. 49, no. 3. P. 639–659. URL: <https://doi.org/10.1111/joca.12099> (date of access: 12.11.2024).

78. Lusardi A. Financial literacy and the need for financial education: evidence and implications. *Swiss Journal of Economics and Statistics*. 2019. Vol. 155, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s41937-019-0027-5> (date of access: 12.11.2024).

79. Lusardi A., Mitchell O. S. Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education. *Business Economics*. 2007. Vol. 42, no. 1. P. 35–44. URL: <https://doi.org/10.2145/20070104> (date of access: 12.11.2024).

80. Lusardi A., Mitchell O. S. Planning and Financial Literacy: How Do Women Fare?. *American Economic Review*. 2008. Vol. 98, no. 2. P. 413–417. URL: <https://doi.org/10.1257/aer.98.2.413> (date of access: 12.11.2024).

81. Mitchell O. S., Lusardi A. Financial Literacy and Retirement Planning in the United States. *SSRN Electronic Journal*. 2011. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1810550> (date of access: 12.11.2024).
82. LUSARDI A., MITCHELL O. S. Financial literacy around the world: an overview. *Journal of Pension Economics and Finance*. 2011. Vol. 10, no. 4. P. 497–508. URL: <https://doi.org/10.1017/s1474747211000448> (date of access: 12.11.2024).
83. Lusardi A., Mitchell O. S. Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Well-being. *Financial Literacy: Implications for Retirement Security and the Financial Marketplace*. 2011. P. 16–39. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199696819.003.0002> (date of access: 12.11.2024).
84. Lusardi A., Mitchell O. S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*. 2014. Vol. 52, no. 1. P. 5–44. URL: <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5> (date of access: 12.11.2024).
85. Magyar Nemzeti Bank (National Bank of Hungary). Kutatás a fiatalok pénzügyi kultúrájáról.(Research on the Financial Literacy of Young People.)Magyar Nemzeti Bank. Budapest, 2006.
86. Materna L. E. Jump-Start the Adult Learner: How to Engage and Motivate Adults Using Brain-Compatible Strategies. Corwin Press, 2014.
87. McCormick M. H. The effectiveness of youth financial education: A review of the literature. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2009. Vol. 20(1). P. 70-83. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2225339
88. McGuire, M. (2016). Program design and development resources. United Way Toronto and York Region. URL : <https://www.unitedwaygt.org/wp-content/uploads/2021/06/Program-Desig-Development-Resources.pdf>
89. McLeod S. Kolb's Learning Styles & Experiential Learning Cycle. *Simply Psychology*. URL: <https://www.simplypsychology.org/learning-kolb.html> (date of access: 12.11.2024).

90. Measuring financial literacy among adults. OECD. URL: <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/measuringfinancialliteracy.htm>
91. Measuring Financial Literacy Outreach Efforts and Why It Matters. *CFA Institute* *Enterprising* *Investor*. URL: https://blogs.cfainstitute.org/investor/2018/07/04/measuring-financial-literacy-outreach-efforts-and-why-it-matters/?s_cid=pMax-cfa_msq-Global-global-FY25-generic-x-b2c-7013Z00000350tRQAU-googleads-acquisition-x-x-x-x&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA0MG5BhD1ARIsAEcZtwRmOKdwkr-ry4tZHC8ISKMSZ9NhbhwD_OdkTPTucenmD5jtfduzpuwaAqlEALw_wcB&gclid=src=aw.ds (date of access: 08.10.2024).
92. Ministerial Council for Education, Early Childhood Development and Youth Affairs (MCEEDYA)(2011). National consumer and financial literacy framework. URL : http://www.mceecdya.edu.au/mceecdya/2011_financial_literacy_framework_homepage_3409.html
93. Moore R. Credit card knowledge, attitudes, and practices of college students. Unpublished doctoral dissertation. Lubbock, TX: Texas Tech University, 2004. URL : <https://ttu-ir.tdl.org/handle/2346/10060>
94. Mukherjee P., Palan P., Bonde M. V. Using Machine Learning and Artificial Intelligence Principles to Implement a Wealth Management System. *International Journal of Soft Computing and Engineering*. 2021. Vol. 10, no. 5. P. 26–31. URL: <https://doi.org/10.35940/ijscce.f3500.0510521> (date of access: 12.11.2024).
95. Murali V., Oyebode F. Poverty, social inequality and mental health. *Advances in Psychiatric Treatment*. 2004. Vol. 10, no. 3. P. 216–224. URL: <https://doi.org/10.1192/apt.10.3.216> (date of access: 23.02.2024)
96. Natali G. *Missing Semester: Your Financial Choices Have Consequences. Will You Choose Wisely?*. Harriman House Publishing, 2022.

97. Noctor M., Stoney S., Stradling R. Financial Literacy: A Discussion of Concepts and Competences of Financial Literacy and Opportunities for its Introduction into Young People's Learning. National Westminster Bank, National Foundation for Education Research, London, 1992.
98. Personality Factors, Money Attitudes, Financial Knowledge, and Credit-Card Debt in College Students / J. M. Norvilitis et al. *Journal of Applied Social Psychology*. 2006. Vol. 36, no. 6. P. 1395–1413. URL: <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00065.x> (date of access: 12.11.2024).
99. OECD. (2012). Framework for the Development of Financial Literacy Baseline Surveys: A First International Comparative Analysis (OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 1; OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, Vol. 1). URL : <https://doi.org/10.1787/5kmdpz7m9zq-en>
100. OECD. (2017). PISA 2015 results (volume IV): Students' financial literacy. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264270282-en>
101. OECD. (2020). PISA 2018 Results (Volume VI): Are Students Ready to Thrive in an Interconnected World? OECD. <https://doi.org/10.1787/d5f68679-en>
102. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). PISA 2012 assessment and analytical framework: Mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy. Geneva: OECD Publishing, 2013.
103. Organizational Research Services. (2004, June 4). Summary. Annie E. Casey Foundation. URL : <https://www.aecf.org/resources/theory-of-change/#summary>
104. Parotta J. L. The Impact of financial attitude and knowledge on financial management and satisfaction. Jodi Lynne McFarlane Parrotta, 1996.
105. Partnership for 21st Century Learning. (2019). Framework for 21st century learning definitions. URL : <https://www.battelleforkids.org/networks/p21/frameworks-resources>
106. Potrich A. C. G., Vieira K. M., Kirch G. Determinantes da Alfabetização Financeira: Análise da Influência de Variáveis Socioeconômicas e

Demográficas. *Revista Contabilidade & Finanças*. 2015. Vol. 26, no. 69. P. 362–377. URL: <https://doi.org/10.1590/1808-057x201501040> (date of access: 19.05.2024).

107. Priyadharshini S. H. (2017). From financial literacy to financial well being; a study of the level of financial literacy of women teaching faculty in educational institutions in Coimbatore region. <http://www.languageinindia.com/march2017/priyafinancialliteracydi ssertation.pdf>

108. Kefel G. The Case For Financial Literacy in Developing Countries: Promoting Access to Finance by Empowering Consumers. *Educational Research and Reviews*. 2010. Vol. 5. P. 205–212.

109. Reiter L., Ford B. Library Support for Student Financial Literacy: A Survey of Librarians at Large Academic Institutions. *College & Research Libraries*. 2019. Vol. 80, no. 5. P. 618–637. URL: <https://doi.org/10.5860/crl.80.5.618> (date of access: 12.11.2024).

110. Remund D. L. Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *Journal of Consumer Affairs*. 2010. Vol. 44(2). P. 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>

111. Rhine S. L., Toussaint-Comeau M. Adult preferences for the delivery of personal finance information. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2002. Vol. 13(2). P. 11-26. URL : <https://www.afcpe.org/wp-content/uploads/2018/10/vol1322.pdf>

112. Childhood Consumer Experience and the Financial Literacy of College Students in Malaysia / M. F. Sabri et al. *Family and Consumer Sciences Research Journal*. 2010. Vol. 38, no. 4. P. 455–467. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1552-3934.2010.00038.x> (date of access: 12.11.2024).

113. Sahi S., Kalra K. (2013). Measuring Financial Risk taking using a dual preference approach for determination of Financial. IIMA Institutional Repository, Ahmedabad, 12. http://vslir.iima.ac.in:8080/jspui/bitstream/11718/11486/1/BF-PP314-Measuring_Financial_Risk_Taking_using_a_dual_preference_appro ach-294-Sahi_b.pdf

114. Sánchez Santos J. M. The Economic and Social Value of Financial Literacy. *Research Anthology on Personal Finance and Improving Financial Literacy*. 2021. P. 416–436. URL: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8049-3.ch023> (date of access: 12.11.2024).
115. Seligman M. Helplessness : on depression, development, and death : Seligman, Martin E. P : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/helplessnessonde0000seli> (date of access: 23.02.2024).
116. Social class and mood disorders: clinical features / A. Lenzi et al. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 1993. Vol. 28, no. 2. P. 56–59. URL: <https://doi.org/10.1007/bf00802092> (date of access: 23.02.2024).
117. Social Inequalities and Depressive Symptoms in Adults: The Role of Objective and Subjective Socioeconomic Status / J. Hoebel et al. *PLOS ONE*. 2017. Vol. 12, no. 1. P. e0169764. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0169764> (date of access: 23.02.2024).
118. Sousa M. D. Just punch my bankruptcy ticket: A qualitative study of mandatory debtor financial education. *Marquette Law Review*. 2013. Vol. 97(2). P. 391–497. URL : <https://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5193&context=m ulr>
119. The Bold and the Bankable: How the Nuestro Barrio Telenovela Reaches Latino Immigrants with Financial Education / J. SPADER et al. *Journal of Consumer Affairs*. 2009. Vol. 43, no. 1. P. 56–79. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2008.01127.x> (date of access: 12.11.2024).
120. Subactagin-Matto A., Goncalves-Rorke M. Improving the fiscal fitness of young adults: translating knowledge into action. *JANZSSA-Journal of the Australian and New Zealand Student Services Association*. 2010. Vol. 18(1). P. 45–54. URL : <https://janzssa.scholasticahq.com/article/91571.pdf>

121. Swinton J., DeBerry T., Scafidi B., Woodard H. The impact of financial education workshops for teachers on students' economic achievement. *The Journal of Consumer Education*. 2007. Vol. 24. P. 63–77.

122. Is It Necessary to Launch a School-Based Financial Literacy Curriculum? Evidence From China / X. Tan et al. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.846382> (date of access: 12.11.2024).

123. The works of the late Dr. Benjamin Franklin consisting of his Life written by himself : together with Essays humorous, moral, & literary, chiefly in the manner of the Spectator. U-M Library Digital Collections. URL: <https://quod.lib.umich.edu/e/evans/N20581.0001.001/1:23?rgn=div1;view=fulltext> (date of access: 12.06.2024).

124. Risk Behavior of East and West Germans in Handling Personal Finances / P. Tigges et al. *Journal of Psychology and Financial Markets*. 2000. Vol. 1, no. 2. P. 127–134. URL: https://doi.org/10.1207/s15327760jpfm0102_4 (date of access: 12.11.2024).

125. Torma J., Barbić D., Ivanov M. Analyzing the Effects of Financial Education on Financial Literacy and Financial Behaviour: A Randomized Field Experiment in Croatia. *South East European Journal of Economics and Business*. 2023. Vol. 18, no. 2. P. 63–86. URL: <https://doi.org/10.2478/jeb-2023-0019> (date of access: 12.11.2024).

126. United States Government Accountability Office. (2012). Overlap of programs suggests there may be opportunities for consolidation (GAO Publication No. 12-588). <https://www.gao.gov/assets/gao-12-588.pdf>

127. The effects of high school personal financial education policies on financial behavior / C. Urban et al. *Economics of Education Review*. 2020. Vol. 78. P. 101786. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.03.006> (date of access: 12.11.2024).

128. User settings – WordItOut. WordItOut – enjoy word clouds, create word art & gifts. URL:

<https://worditout.com/user/2584533/settings/2f2063a5db8c4637b59f1a8e13600358>

(дата звернення: 21.02.2024)

129. Vaaler A., Wilhelm J. Teaching financial literacy through the use of market research and advertising instruction. *Reference Services Review*. 2020. Vol. 48, no. 2. P. 258–270. URL: <https://doi.org/10.1108/rsr-11-2019-0081> (date of access: 12.11.2024).

130. van Rooij M., Lusardi A., Alessie R. Financial literacy, retirement planning and household wealth. *The Economic Journal*. 2012, Vol. 122 (560). P. 449–478. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02501.x>.

131. Wagner J. Financial Education and Financial Literacy by Income and Education Groups. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2019. Vol. 30, no. 1. P. 132–141. URL: <https://doi.org/10.1891/1052-3073.30.1.132> (date of access: 12.11.2024).

132. Way W. L., Holden K. Teachers' background and capacity to teach personal finance: Results of a national study [Report]. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2010. Is. 20(2). P. 64–78.

133. Way, W. L., & Wong, N. (2010). Harnessing the power of technology to enhance financial literacy education and personal financial well-being: A review of the literature, proposed model, and action agenda (Center for Financial Security Research Brief FLRC 10-6). <https://centerforfinancialsecurity.files.wordpress.com/2011/06/2010-harnessing-the-power-of-technology-to-enhance-financial-literacy-education-and-personal-financialwell-being.pdf>

134. Wee L. L. M., Goy S. C. The effects of ethnicity, gender and parental financial socialisation on financial knowledge among Gen Z: the case of Sarawak, Malaysia. *International Journal of Social Economics*, 2022. Vol. 49(9). P. 1349-1367. URL : <https://doi.org/10.1108/IJSE-02-2021-0114>

135. Weinert F. Concept of competence: a conceptual clarification,” in *Defining and Selecting Key Competencies*. eds. Rychen D. S., Salganik L. (Seattle: Hogrefe and Huber;). 2001. P. 45–66.

136. Weinreich N. K. Hands-on social marketing: A step-by-step guide to designing change for good. 2nd ed. Los Angeles : SAGE Publications, 2011. 309 p.
137. Wisconsin Union. (n.d.). What makes for effective adult learning: A Wisconsin Union mini course instructor resource. URL : <https://union.wisc.edu/assets/Uploads/EventsActivities/Wheelhouse-Studios/MiniCourses-EffectiveLearning.pdf>
138. World Economic Forum. (2015). The skills needed in the 21st century. URL : <https://widgets.weforum.org/nve-2015/chapter1.html>
139. Earlier financial literacy and later financial behaviour of college students / J. J. Xiao et al. *International Journal of Consumer Studies*. 2014. Vol. 38, no. 6. P. 593–601. URL: <https://doi.org/10.1111/ijcs.12122> (date of access: 12.11.2024).
140. Yew S. Y., Yong C. C., Cheong K. C., Tey N. P. Does financial education matter? Education literacy among undergraduates in Malaysia. *Institutions and Economies*. 2017. 43-60. URL : <https://mojes.um.edu.my/index.php/ijie/article/view/5057>
141. Gender Differences in Financial Literacy Among Hong Kong Workers / K.-M. Yu et al. *Educational Gerontology*. 2014. Vol. 41, no. 4. P. 315–326. URL: <https://doi.org/10.1080/03601277.2014.966548> (date of access: 12.11.2024).
142. Грабовський С. Постколоніальні студії та український марксизм. *Філософська думка*. 2018. № 4. С. 53–70.
143. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми. *UNICEF. Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні*. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Report%202023%20ukr.pdf> (дата звернення: 22.03.2024).
144. Донченко Т. Фінансове дежавю: Держава вирішила позичити гроші в громадян, випустивши валютні облігації. Всі новини Кременчука на сайті Кременчуцький ТелеграфЪ. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10025622-fnansove-dezhavyu-derzhava-virshila-pozichiti-grosh-v-gromadyan-vipustivshi-valyutn-oblgacyi.html> (дата звернення: 17.03.2024).

145. Дорошенко Н. О., Романів В. В. Фінансова грамотність населення України. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6682> (дата звернення: 12.08.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.79
146. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 13.07.2024)
147. Заощадження вкладників Ощадбанку колишнього СРСР – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заощадження_вкладників_Ощадбанку_колишнього_СРСР (дата звернення: 17.03.2024).
148. Кізима Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник ТНЕУ. 2012. № 2. С. 64–71. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15477/1/Кізима%20Т..pdf>
149. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : від 07.10.1977 р. : станом на 7 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text> (дата звернення: 16.03.2024).
150. Конституція Російської Федерації – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Російської_Федерації (дата звернення: 17.03.2024).
151. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.03.2024).
152. Куценко О. Соціальні класи: соціологічні інтерпретації та підходи до вивчення. *Соціологія*. 2014. № 1 (5). С. 69–75.
153. Латковська Т. Підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти – виклик сучасності. Наукові праці НУ ОЮА. С. 429–438. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom13/45.pdf>

154. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні? Бібліотека української літератури УкрЛіб. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=983&page=5> (дата звернення: 23.02.2024).

155. Мінфін не відновлюватиме виплати вкладникам Ощадбанку СРСР. Сьогодні. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/minfin-ne-budet-vozobnovlyat-vyplaty-vkladchikam-sberbanka-sssr-545700.html> (дата звернення: 23.02.2024).

156. Осадчук П. Фінансово-неграмотна молодь і вагомість вищої освіти: про що говорить останнє дослідження НБУ з економічної освіченості. Speka. URL: <https://speka.media/bez-nazvi-98wqm9> (дата звернення: 04.08.2024)

157. Оцінка впливу війни на людей. 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 22.03.2024).

158. Прислів'я, приказки / Гроші. Афоризми. URL: http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=3&pages_block=1&rid=2∓sid=298 (дата звернення: 01.04.2024).

159. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 22.11.2023 р. № 3498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-20#Text> (дата звернення: 23.02.2024).

160. Свєреда З. Фінансова революція Андрея Шептицького. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/68086> (дата звернення: 23.02.2024).

161. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні 2023 року. Головне | Державний центр зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/01_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_ds_z_2023_0.pdf (дата звернення: 13.07.2024)

162. Стефаник В. Новина. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=339> (дата звернення: 23.02.2024).

163. Учасники проектів Вікімедіа. Заощадження вкладників Ощадбанку колишнього СРСР – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заощадження_вкладників_Ощадбанку_колишнього_СРСР#cite_note-c-9 (дата звернення: 23.02.2024).

164. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ, ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ В УКРАЇНІ У 2021. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4.

165. Франко І. Що таке поступ? Бібліотека Української Літератури – UkrClassic.com.ua. *Українська література*. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/2123-ivan-franko-shcho-take-postup/13> (дата звернення: 23.02.2024).

166. Шептицький А. О квестії соціальній. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/38816> (дата звернення: 23.02.2024).

167. Юрій С., Кізима Т. Фінансова грамотність населення у діалектиці сучасних освітніх тенденцій. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/2078>.

168. Юрій С.І., Федосов В.М. Фінанси. Фінансова безпека: сутність і місце в системі економічної безпеки. Бібліотека українських підручників. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/100945-172-fnansova-bezpeka-sutnst-mstce-v-sisteme-ekonomichnogo-bezpeki.html> (дата звернення: 18.02.2024)

169. Develop an investing plan Six steps to get ready to invest. *Moneysmart*. URL: <https://moneysmart.gov.au/how-to-invest/develop-an-investing-plan> (date of access: 11.08.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Фінансова грамотність»

1. Вкажіть Ваш вік

18–24 роки

45–59 років

2. Вкажіть Вашу стать

Чоловіча

Жіноча

Інша

3. Оцініть свій рівень фінансової автономності грамотності (поставте оцінку від 1 до 5, де 1 – «я повністю фінансово залежний/а від інших», 5 – «я фінансово незалежний/а»)

4. Оцініть свій рівень довіри до фінансових установ поставте оцінку від 1 до 5, де 1 – «я зовсім не довіряю фінансовим установам», 5 – «я цілком довіряю фінансовим установам»)

5. Чи Ви чули про фінансову грамотність?

Так

Ні

6. Виберіть всі елементи, які, на Вашу думку, входять у фінансову грамотність.

- знання про фінанси
- коректна поведінка з фінансами
- адекватне ставлення до фінансів
- здатність заощаджувати
- спроможність більше заробляти
- вміння проводити ритуали на примноження грошей
- самостійна фінансово-інвестиційна діяльність

- наявність депозиту в банку

7. Як Ви б оцінили свій рівень фінансової грамотності (поставте оцінку від 1 до 5, де 1 – «я зовсім не розуміюся на фінансах», 5 – «я – фінансовий гуру»)?

8. Чи хотіли б Ви навчатися фінансової грамотності?

Так

Ні

9. Чи Ви пробували навчатися фінансової грамотності?

Так

Ні

10. Що Вам заважає вчитися фінансової грамотності? Впишіть, будь ласка, причини.

11. Виберіть прислів'я та приказки, в яких ідеться про фінансову грамотність

Із копійки гривні робляться

Біда з грішми — біда без грошей

Безкоштовна тільки смерть, але за неї платиш цілим життям

Гаманець без грошей — клопоть шкіри

Гроші — сила: одних підкуплять, других напоять, третім лиха накоять

Гроші приходять кроком, а тікають галопом

Грошей багацько, а щастя мало

Грошима почуття не купиш

Де гроші говорять, там правда мовчить

Де гроші лічать, туди не пхайся

Зароблена копійка краща від краденого карбованця

Ласий на гроші, як кіт на сало

Не хочеш ворога мати, не треба грошей позичати

Рахуй гроші стиха, не зазнаєш лиха

Хома купив, Хома п'є, бо в Хоми гроші є